

HØRINGSUTKAST

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse i Troms

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning og er faglig rådgiver for Klima- og miljødepartementet i utviklingen av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren har også ansvar for at den statlige kulturminnepolitikken blir gjennomført og har i denne sammenheng et overordnet faglig ansvar for fylkeskommunenes og Sametingets arbeid med kulturminner, kulturmiljøer og landskap.

Tittel:
Høringsutkast
Kulturhistoriske landskap av
nasjonal interesse i Troms

Design: Riksantikvaren

Bilder på framsida:
Kveøya har en særegen form og fargen varierer etter årstid. Foto: Robert Nygård
Gravholme i Leinavann, sett fra vest. Foto Stine Benedicte Sveen

© Riksantikvaren 2017
www.ra.no

Innhold

I. Troms /Romssa/Tromssa - landskap og kulturhistorie	4
II. Omtale av de enkelte landskapene	8
Nordre Arnøya/Davit Árdni/Aartnansaari	8
Raisinvankka/Ráisávži/Reisadalen	12
Spildra/Spittá/Pitansaari, Skorpa/Skárfu/Karfunsaari og Nøklan/Lohkkalsuol/Lokkala	15
Olmmaivággi ja Skárfvággi/Skardalen og Øvre Manndalen/Svartskogen / Skaarfvankka - Olmavankka	19
Skibotn / Ivgobahta/ Yykeänperä	23
Storfjord/Omasvuotna/Omasvuono	26
Sálašoaivi – Romssavággi – Guohcavuopmi / Tromsdalstind -Tromsdalen - Breivikeidet	29
Målselvdalen	32
Lenesjávri/Leinavann	35
Senjas Vestkyst / Sázzá oarjjábealriddu	38
Gratangen / Rivtták	42
Markebygdene i Skánvik / Skånland	45
Bjarkøya	48
Dale, Alvestad, Grøtavær og Skarstein	51
Kveøya og Borkenes –Vik	55

I. TROMS/ROMSSA/TROMSSA - LANDSKAP OG KULTURHISTORIE

LANDSKAPET

Landskapet i Troms består av dype fjorder, smale strandflater, brede innlandsbygder, spisse tinder, vidstrakte fjellvidder og områder med skjærgård. Det er lett tilgang til naturressurser, både på havet, på øyene, i skogen og på fjellet. I tillegg til at fjordene preger terrenget, har isen og smeltevannet formet et nettverk av vannveier fra det som i dag er Sverige. De brede elvene og store vannene ble brukt som ferdselsveier over lange avstander gjennom hele vår historie. De første ti tusen årene kan vi snakke om en grenseløs bruk av arealene på Nordkalotten. I dag grenser Troms fylke til Sverige og Finland.

Troms fylke dekker hele 25 877 km². Store deler av fylket ligger i dag lavere enn 100 meter over havet. I lange perioder etter istiden sto havet høyere enn nå, og deler av innlandet var den gang kyst. Folk bosatte seg i Troms så snart kysten var isfri, og de eldste boplassene her er rundt tolv tusen år gamle. Siden den gang har kystområdene blitt brukt kontinuerlig, helt ut til de ytterste holmene. Da isen slapp taket i fjordbunnene og i innlandet, ble også disse områdene tatt i bruk, og bruksområdene strakte seg gjerne fra innlandet via fjordbunnen til storhavet.

Gjennom alle tider har Troms vært et møtested for folk og kulturer. I historisk tid er særlig nordfylket omtalt som arena for «tre stammers møte» - samer, kvener og nordmenn. Kul-

turmøtene utgjør et viktig bakteppe for å forstå de kulturhistoriske landskapene i Troms.

RESSURSUTNYTTING I STEINALDER, JERNALDER OG FØRKRISTEN TID

Det er bevart mange boplasser fra stein- og jernalderen i Troms. De største er orientert ut mot de marine ressursene, gjerne med tilgang til øyvær langs yttersida og daler med jaktterreng og beite innover mot fjellet. For omkring 4000 år siden ble det vanlig over hele landet å drive med tamdyr, sannsynligvis sau. Også i Troms var det mye godt beiteland, på øyer, i fjellsider, langs fjæra og i dalene, både for rein og sau. Vegetasjonshistorien kan fortelle om områder med intensiv beiting i Troms allerede mot slutten av yngre steinalder og videre frem til yngre jernalder.

Allerede like etter Kristi fødsel skrev den romerske historikeren Tacitus om «finnene», et veidefolk på Nordkalotten som bodde i gammer eller telt og kledde seg i dyreskinn. Håløygen Ottars beretning fra 800-tallet om den nordligste delen av landet, forteller om verdiene som kunne hentes fra havet og om det dyrkede landet langs leia frem til Finnmark. Ottar beretter også om skattelegging av samene og om handel med flere folkeslag på Nordkalotten. I den islandske sagaen Rimbegla fra 1100-tallet nevnes Malangen som grensen mellom fastboende jordbrukere og de mer mobile samene. Troms

Stor çilla på vestspissen av Tomasholmen, Leinavann.
Foto: Stine Benedicte Sveen, Sametinget

er altså beskrevet i flere gamle kilder som grenseland mot samiske områder, og som det nordligste området der det var fast jordbruksbosetting. Om jordbruket besto av korndyrking eller gressproduksjon og beite, vet vi lite om fra disse kildene.

Jakt på fugl og sjøpattedyr var også en viktig næringsvei. Ottar skildrer blant annet hvordan samene langs kysten drev med fangst og fiske. De fanget sjøfugl, kobbe, hval og oter samt innlandsdyr som bjørn, mår og rein i faste ressursområder. Denne landskapsbruken er forankret i det samiske siida-systemet.

En type kulturminner som viser det tette handelssamvirket mellom den samiske fangstbefolkningen og den norrøne befolkningen i jernalderen, er hellegrøpene som finnes i store mengder langs kysten av Nord-Troms, der det er få spor etter en bofast norrøn befolkning. Hellegrøpene er ikke funnet sør for Tromsø. De steinsatte grøpene tolkes som ovner for utvinning av olje fra fugl og sjøpattedyr. De store samlingene med groper i enkelte områder vitner om en nærmest industriell tilvirkning av denne viktige handelsvaren.

I indre strøk av Troms, dvs. skog- og viddelandet i grensetraktene mot Sverige og Finland, finner vi reindriftens vinter- og høstbeiteland. Det består av vidstrakte lyng- og skogmarker, dalfører med store elver og små og store fiskevann. I høstbeitelandet finner vi også store fangstanlegg for villrein, i form av gropsystemer på slett mark og çillat eller oppmurte skyteskjul (bogasteller) i ur og morene. Bruken av fangstanleggene strekker seg trolig tusenvis av år tilbake i tid. De ligger ofte i områder som har rike bosetningsspor. Her kan vi finne boplasser og tufter fra yngre steinalder og tidlig metalltid og ildsted, tufter og teltboplasser fra jernalder og helt fram til våre dager. Andre, mer sjeldne fangstanlegg, ligger helt ut mot kysten, i dalfører mellom fjorder. Også i fangstsamfunnet holdt man tamrein til bruk som kjøre- og lastedyr, og som lokkedyr til villreinfangsten.

Reindriftsøkonomien var godt etablert iallfall fra 1600-tallet. Reindriftssiidaene hadde sine vår- og sommerbeiter i fjellene langs Tromskysten, sentrert rundt større daler, og med elver, fjorder, sund og fjellpass som grenser. Under sommeroppholdet ved kysten drev reindriftssamene med fjordfiske, havfiske, kobbefangst og handel. I deler av året drev de med villreinfangst, men dette tok slutt på 1600-tallet da en mer ensidig reindriftsøkonomi ble etablert.

Dette mønsteret med utnyttelse av alle de ressursene hav og land kunne gi, fortsatte i mange områder inn på begynnelsen av 1900-tallet. Historien om kystkulturen er kunnskap om bærekraftig bruk av ressurser og landskap. Småskala jordbruk, utnytting av utmarksressurser, fiske og fangst ga mange bein å stå på og ga også motstandsdyktighet mot svingninger i klima og ressurstilgang. Ressursutveksling og handel mellom samene og den norrøne befolkningen og internt mellom sjøsamer og

reindriftssamer, har også bidratt til dette. På samisk er verd-*devuohta* et sentralt begrep. Det brukes om et venneforhold mellom en reindriftsfamilie og en fastboende familie, som utveksler varer og tjenester.

Den førkristne samiske religionen var en naturreligion. Kult handlinger ble utført i tilknytning til et bredt utvalg av hellige steder og offerplasser i landskapet. Slik noen av de norrøne gravene er plassert i landskapet, kan det se ut til at denne tilnærmingen også var aktuell for resten av befolkningen i førkristen tid.

HANDEL, STATSMAKT OG SKATTELEGGING

I vikingtiden lå det norrøne maktsenteret i regionen i Tore Hund og Asbjørn Selsbanes rike på Bjarkøy og Trondenes. Trondenes kirke med festningsvullen er symbol for kristendommens og riksmaktens ekspansjon mot nord. Den første kirken sto trolig her før år 1100 e.Kr., mens den store steinkirken vi ser i dag var ferdig reist rundt midten av 1400-tallet.

På midten av 1200-tallet var Tromsø-området en nordlig utpost for den norske statsmakten, og det ble etablert en grense ved Lyngstuva mellom norsk og russisk skatteland. Festningen Skansen og den første Mariakirken på Prostneset i Tromsø ble symboler for sørnorsk maktutøvelse i nord.

Fra slutten av 1500-tallet var Troms grenseområde mellom kongeriket Sverige og kongeriket Danmark/Norge. Her konkurrerte Sverige og Danmark/Norge om suvereniteten, og handel med og beskatning av samene ble en viktig brikke i denne konkurransen.

Allerede i middelalderen var handelen med tørrfisk fra Nord-Norge til Europa etablert. Spesialisert fiske i kombinasjon med jordbruk og hjemmefiske dannet grunnlaget for en såkalt fisker-bondetilpasning som i stor grad var kjønnsdelt med ulike, men like viktige, ansvarsoppgaver fordelt mellom menn og kvinner. Utover 1500-tallet ble handelen med fisk monopolisert av kjøpmenn i Bergen, Trondheim og København. Dette resulterte i at det vokste fram en ny og viktig handelsforbindelse østover, fra 1700-tallet kjent som Pomorhandelen.

Samtidig grodde det også fram flere markedsplasser der handlende fra Nordkalotten møttes. En av de eldste i Nord-Norge er markedet i Skibotn, første gang nevnt i 1571, og var et av de største på Nordkalotten. Her møttes reindriftssamer, handelsmenn fra Tornedalen, norske handelsmenn og nordmenn, samer og kvener fra nærområdet. Markedet var sentralt for både handel og statlig skatteinnkreving.

Fra midten av 1700-tallet ble handelssystemene igjen endret. Nå kunne lokale kjøpmenn i nord få handelsprivilegier, mot at de også ble gjestgivere. Slik oppstod nær 300 privilegerte handelssteder i Nord-Norge fram til begynnelsen av 1800-tal-

let. Bare i Troms fantes 10-15 slike handelssteder, av ulik betydning og alder, men som oftest knyttet sammen av tette familiebånd. Havnes på Uløy i Nordreisa kommune er et velbevart eksempel på et slikt handelssted.

BOSETTINGSEKSPANSJON PÅ 1700- OG 1800-TALLET

Allerede fra 1600-tallet forteller kildene om reindriftsnomader som slo seg ned i fjordbygdene blant sjøsamene og tok opp deres levemåte. Andre etablerte gårdsbruk i tidligere beite- og utmarksområder. I Sør-Troms kalles slike bygder for markebygder. Disse finner vi fra Malangen i Troms og videre sørover til nordre Nordland. De fleste markebygdene er lokalisert i området ovenfor gårdsbebyggelsen ved sjøkanten. Det vil si «oppe i marka», oppetter dalene, på eidene – både på de store øyene og på fastlandet.

Særlig fra slutten av 1800-tallet ser man en utvikling mot større bofasthet i reindriften. Sommerdriften ble organisert i større siidaer. Boplassene til fjells ble forlatt. Familier slo seg i lag på større sommerboplasser i dalmunningene og i bygdene. Siidaene ble også større som følge av stor innvandring av reindriftssamer fra Kautokeino etter at grensen til Finland blei stengt i 1852. Kombinert med kraftig vekst i jordbruksbosettingen, skapte dette et stort trykk på beiteområdene. I denne perioden ser øyene langs Troms-kysten ut til å ha blitt tatt mer intensivt i bruk, også til helårs reindrift.

På 1700- og 1800-tallet kom det også en kvensk innvandring fra Finland-Sverige til Troms. Mye av innvandringen var basert på arbeid i de mange gruvene som var i drift i Vest-Finnmark og Troms, og mange flyttet rundt ettersom gruver åpnet og stengte. Men en del kvener ble også bofaste, og bosettingen skjedde da gjerne i områder med furuskog, en ressurs som er sentral i den kvenske tilpasningen. Sporene etter den tidligste kvenske befolkningen vises derfor særlig i Nord-Troms med de mange tjæremilene i furuskogene. Omtrent samtidig kom det også innvandrere fra Gudbrandsdalen og Østerdalen og bosatte seg blant annet i Bardu og Målselv der de etablerte gårdsbebyggelse i gamle samiske reindrifts- og bosetningsområder. Stedsnavn, dialekt og byggeskikk bærer ennå i dag sterkt preg av «døla-innvandringen».

INDUSTRIALISERING, KRIG OG FORSVAR

Industrialiseringsprosessen fikk sitt eget forløp i Nord-Norge ved at det utviklet seg to ulike typer industristeder. Den ene typen var basert på produksjon av varer ment for handelsmarkedet, som den industrialiserte matproduksjonen. Mest tydelig kom dette til syne i Troms gjennom spesialisert fiske og ishavsfangst.

Den andre typen industri sprang ut av behovene til det nye industrisamfunnet, med etablering av vannkraftverk, sager, gruver og bergverk. Elvene var både kommunikasjonsårer og ga grunnlag for næringer, og landskapet bærer mange spor

Utsikt mot Sifjorden, Senja.
Foto: Hans-Peder Pedersen

etter eldre industriaktivitet. De første tiltakene var gjerne finansiert av utenlandsk kapital, og produktene ble ofte skipet ut av fylket og landet for videre bearbeidelse. Nikkelverket på Hamn i Senja ble etablert i 1872, som et av de første bergverkene i Troms. Her ble også det første vannkraftverket i Europa bygget. Under «skjerpefeberen» fra slutten av 1800-tallet ble det etablert gruvedrift i 16 av kommunene i Troms. Drifta sluttet omkring 1930, med et lite blaff igjen tidlig i 1950-årene i Vaddas i Nordreisa kommune. Minnene etter de ulike gruveanleggene er imidlertid mange, også i form av ruiner og etterlatenskaper, som ofte ligger utilgjengelig til. Et eksempel på et slikt relikvialandskap er Moskodalen i Nordreisa, dit mange kvenske innvandrere dro for å få seg arbeid.

Den tyske okkupasjonen 1940-1945 har satt mange og sterke spor som fortsatt preger Troms-landskapet. Den storstilte byggevirkomheten som ble satt i gang under andre verdenskrig med militær infrastruktur og kystfort, ble i mange tilfeller fortsatt og brukt videre av det norske forsvaret etter krigen. I fjellområdene finnes et stort antall militære anlegg, både fra okkupasjonstiden og fra etterkrigstiden. Etter krigen skulle naboskapet til Sovjetunionen og Norges medlemskap i NATO bidra til å endre landskap og næringsgrunnlag ytterligere gjennom etablering av nye, store forsvarsanlegg. Særlig i Nord-Troms er det militære landskapet fra både okkupasjon og norsk forsvar ekstra synlig. Ikke minst er dette framtrødende i Storfjord kommune der Lyngelinja og de senere anleggene fra den kalde krigen (Frøylinja) framstår som et viktig, krigshistorisk landskap. Troms er fortsatt et forsvarsfylke med bred tilstedeværelse av alle forsvarsgrener. Setermoen skytefelt fra 1898 er ett av de første større skytefeltene som ble etablert i landet, og tettstedene i Midt-Troms er preget av forsvarets tilstedeværelse.

ETTERKRIGSTIDAS LANDSKAP

Som et resultat av brenningen av Nord-Troms og Finnmark i 1944 har vi fått gjenreisningslandskapet i den nordlige delen av fylket, med en særpreget bygningsmasse spesialtegnet for denne situasjonen, slik som på nordre Arnøya i Skjervøy kommune. Bygningene er enhetlige i størrelse og formspråk med liten grad av detaljering. Utformingen er arkitekturhistorisk knyttet til funksjonalismens demokratiske idé med lyse, gode og hensiktsmessige hus og tradisjonell norsk byggeskikk. Utformingen er også påvirket av myndighetenes fellesskaps- og likhetsideologi under gjenoppbyggingen av landet.

Etterkrigstiden var også en sentraliseringstid, og den omfattende fraflyttingen fra distriktene som fortsatt pågår, tok til alvor på denne tiden. Mye av jordbrukslandskapet i fylket er i dag preget av nedlagte bruk, redusert aktivitet og gjengroing. Fiskerihavnene har gjennom etterkrigstida blitt færre og større.

Det drives fremdeles reindrift i stort sett hele Troms, dels av norske samer som flytter mellom innland og kyst, dels av

svenske samer som har sommerbeiter i Indre Troms. Til forskjell fra tidligere er imidlertid mange av reindriftsfamiliene blitt stasjonære og bor fast i helårsboliger, mens bare gjeterne følger flokkene til de ulike sesongbeitene.

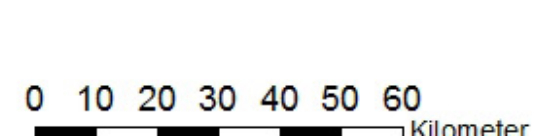
Siste halvdel av 1900-tallet ble preget av en gigantisk modernisering av samferdsel og kommunikasjon. Broer og flyplasser fra 1950- og 1960-tallet er de mest synlige resultatene. Bardufoss flystasjon, som ble åpnet i 1938 og som er Norges eldste operative flyplass, er fortsatt i drift både for militær og sivil luftfart, og fungerer som et nav i utviklingen av Indre Troms.

Det er to større byer i Troms. Tromsø utviklet seg fra slutten av 1700-tallet basert på handel, fiskeeksport og ishavsfangst og fikk bystatus i 1794. Det ble anlagt en tollstasjon på Skansen ved den gamle borgvollen fra middelalderen, og prostens avsto prestegårdsgrunn til den nye kjøpstaden på Prostneset, der Mariakirken sannsynligvis hadde stått. Sporene fra denne tiden finnes ennå gjennom bevarte brygger og trehusbebyggelsen i sentrum. I løpet av 1800-tallet ble Tromsø møtested mellom tradisjonelle fiskerbønder og reindriftsamer fra områdene rundt og et sterkt europapåvirket bysamfunn – «Nordens Paris». Tromsø ble etter hvert senter for offentlig administrasjon, helsevesen, forskning og undervisning. Etter som byen har vokst, har folkehelse og bybefolkningens adgang til rekreasjon og friluftsliv fått stadig sterkere fokus.

Rundt 1900 grodde Harstad fram som en ny by basert på skipsindustri og handel. Den fikk sine byprivilegier i 1904. Samtidig er Harstad den eneste byen i nord som har massive kulturlag i form av gårdshauger fra jernalder og middelalder i det som nå er selve byen. Harstad ble også det første moderne militære hovedkvarteret i Troms.

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse - Troms (Høringsutkast)

Kiruna Kiruna

II. OMTALE AV DE ENKELTE LANDSKAPENE

NORDRE ARNØYA/DAVIT ÁRDNI/AARTNANSAARI *Kystlandskap i grenseland*

Plassering

Skjervøy kommune

Areal: 164,3 km²

Området ligger i landskapsregion 37) Kystbygdene i Troms

Beliggenhet

Landskapet omfatter nordre del av Arnøya med bygdene Årviksand og Lauksletta og de fraflyttede stedene Bankekeila, Nord-Rekvik, Rotvåg og Moldfarvik, samt dalføret fra kyst til kyst mellom Lauksletta og Årviksand. Landskapet ligger sentralt til ved munningen av flere fjordsystemer, Kvænan- gen i øst og Lyngen og Ullsfjord i sør, Lopphavet i nord og Fugløysundet i vest.

Beskrivelse

Landskapet domineres av høye fjellmassiv med daler fra kyst til kyst. Strandsonen er gjennomgående smal og flat med unntak av Årviksand og Nord-Rekvik som er vide bukter med daler inn mot fjellene. På strandflaten ligger et stort antall hustufter fra steinalderen og særdeles mange hellegroper etter tranoljeproduksjon i yngre jernalder. Hellegroper er en karakteristisk kulturminnetype for kysten av Nord-Troms og Finnmark. Over en tredjedel av de kjente hellegroperne ligger på Arnøya, som i jernalderen lå i grensesonen mellom norrøn og samisk bosetning.

Det finnes over 250 groper på flate strandpartier over hele

Arnøya. Hellegroperne ligger ofte i grupper på inntil fem, men større felt på 30-40 groper finnes også. Groperne er føret med steinheller i bunnen og langs sidene. De var anlegg for utvinning av tran eller olje fra hval- og/eller selspekk med en intensiv bruksfase mellom 600 og 900 e.Kr., og sees i sammenheng med handel mellom det norrøne samfunnet og den kystsamiske befolkningen som produserte tranolje. Oljen var et viktig produkt som impregnerings- og smøremiddel for tre- og tauverk på båter og skip, men også for behandling av lær og for oppvarming og belysning.

Skjervøy kommune er fortsatt en fiskerikommune. Nordre Arnøy har gode fiskeplasser helt inn til land. Lenger ute ligger den fiskerike Fuglebanken. Som del av den nasjonale satsingen på fiskeriene i 1880- og -90-årene ble det bygd en rekke statlige støanlegg på alle de bebodde stedene på nordre Arnøy, som Bankekeila, Årviksand, Nord-Rekvik og Moldfarvik. Hele eller deler av støanleggene finnes på alle stedene.

På grunn av sin strategiske beliggenhet ved inngangen til store fjordsystem, er steder i landskapet også knyttet til Arnøy-tragedien, en svært dramatisk historie fra 2. verdenskrig. Nordre Arnøya var et ideelt sted for overvåkning av havområder med stor tysk sjøtrafikk. I mars 1943 lyktes det fra russisk side å etablere en spionpost med en norsk partisan og en russisk radiotelegrafist i en hule ved Rotvåg. Meldingene som ble sendt derfra var trolig årsaken til at mange tyske forsyningskip ble torpedert av russiske ubåter. Senderen ble gradvis sirklet inn og den 28. august 1943 ble spionene og en kvinne fra sivilbefolkningen drept av tyske soldater. Som represalier ble åtte

Fra Nymoen.
Foto: Ingegerd Holand, Riksantikvaren

personer fra Arnøya dømt til døden i tysk krigsrett. Andre ble dømt til lange opphold i tyske tukthus og fengsel fordi de hadde unnlatt å angi partisanene og folk som hadde hjulpet dem.

Mesteparten av bygningsmassen og infrastrukturen i Nord-Troms og Finnmark ble brent og ødelagt da tyskerne trakk seg tilbake fra Murmanskfronten i oktober 1944. Gjenreisningsarkitektur preger derfor bebyggelsen i Årviksand og Lauksletta. Samtidig vitner lokaliseringen i Årviksand, på gårdshaugen fra middelalder, om en bosetting basert på fiske og husdyrhold over flere hundre år.

Landskapskarakter

Nordre Arnøy ligger ut mot storhavet og har høye fjellmassiv, dype strandflater med morener og markerte strandvoller. Her har det vært bosetting siden steinalderen. Førhistoriske hustufter, hellegroper, gårdshaug, stønlegg og gjenreisningsbebyggelse vitner om en kontinuitet i utnyttningen av marine ressurser og tidsdybde i bruken av landskapet.

Nasjonal interesse

Den nasjonale interessen knyttes primært til den store utbredelsen av hellegroper i området. Over en tredjedel av alle kjente hellegroper ligger på Arnøya. De er tydelige i terrenget og preger strandflatene de ligger på. Hellegropene vitner om spesialisert teknologi og samhandling over territorielle, etniske grenser i jernalder. De har stor kunnskaps- og opplevelsesverdi.

Gårdshaugen i Årviksand viser kontinuitet fra middelalderen til dagens aktive fiskevær. Stønleggene er et godt eksempel på den nasjonale satsingen på havneanlegg. Selv etter at bebyggelsen ble brent under andre verdenskrig ble den gjenreist på samme sted, og er i dag representativt for gjenreisningsarkitekturen.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

De fleste hellegropene ligger på strandflater med et tynt vegetasjonsdekke av lyng. Noen steder bærer de preg av å være utsatt for mye ferdsel og motorisert barmarkskjøring som lager stier og kjørespor.

- Motorisert ferdsel og terrengsykling på strandflatene med hellegroper må unngås og stiene legges om for å hindre slitasjen på kulturminnene og landskapet de er en del av.
- Nye tiltak og ny bebyggelse må unngås ved hellegropfeltene.

Gjenreisningsbebyggelsen viser stor grad av autentisitet. Bebyggelsesstrukturen med våningshus, fjøs/låve, naust og sommerfjøs er i stor grad intakt.

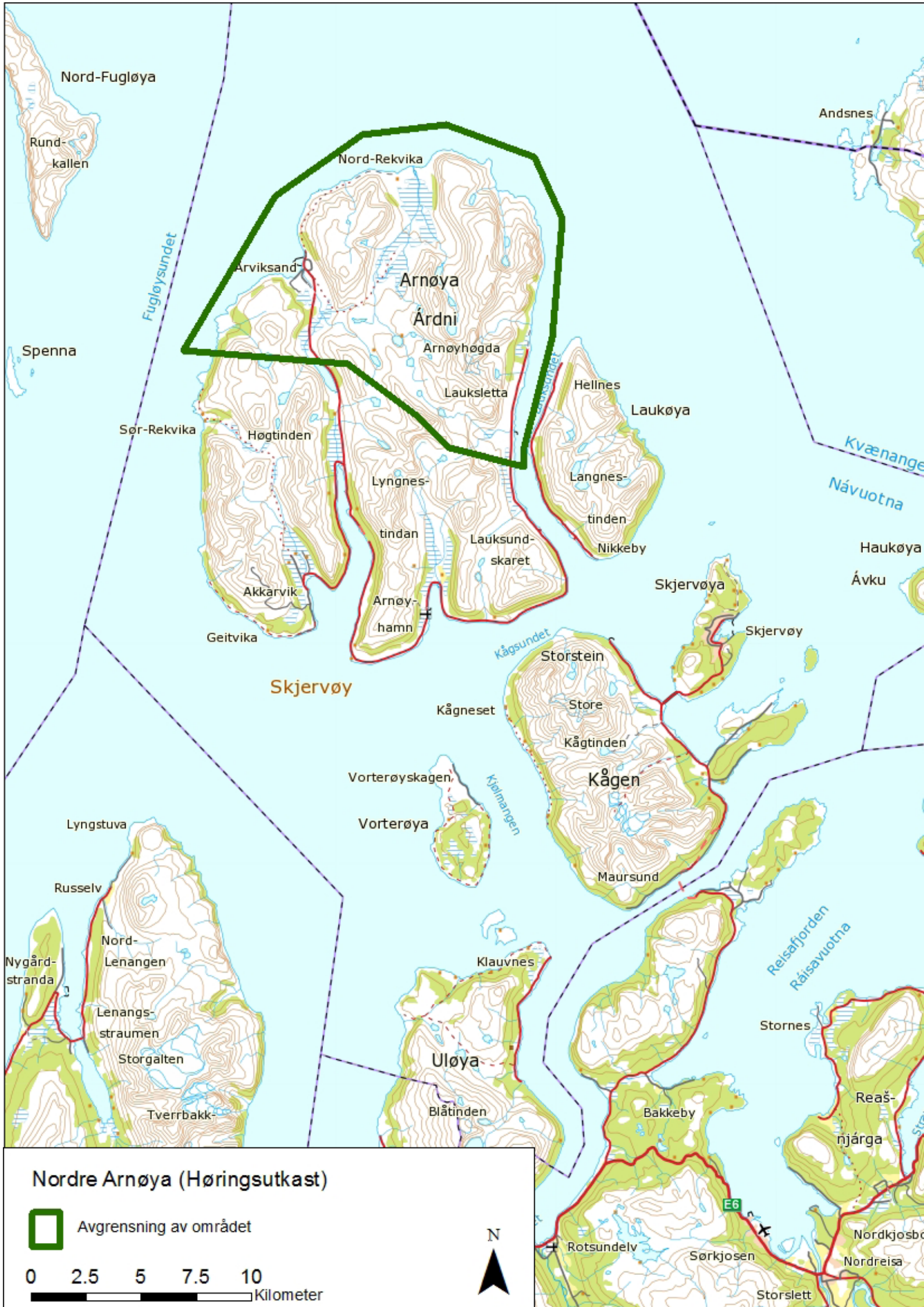
- Endringer i volum og bygningsuttrykk, samt ny bebyggelse som bryter med bebyggelsesstrukturen frarådes.
- Bestemmelser og retningslinjer bør ivareta estetiske hensyn og sikre gjenreisningsbebyggelsens særpreg og organisering i landskapet.

- Det kulturhistoriske landskapet bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.
- Det kan være behov for å differensiere bestemmelser og retningslinjer for ulike deler av områder, som f.eks. hellegropfeltene og gjenreisningsbebyggelsen.

Nord-Rekvika, steingjerde og fritidsbebyggelse.
Foto: Troms fylkeskommune, kulturetaten v/ Randi Ødegård

Nordre Arnøya (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

0 2.5 5 7.5 10
Kilometer

REISADALEN/RAISINVANKKA/RÁISÁVŽI

Kvensk landskap

Plassering

Nordreisa kommune / Raisin komuuni

Areal: 744.8 km²

Området ligger i hovedsaklig i landskapsregion 34) Indre bygder i Troms, men også region 44) Gaissane i Finnmark, og region 35) Lågfjellet i Nordland og Troms

Beliggenhet

Reisadalen/Raisinvankka strekker seg fra kysten ved Reisa fjorden/Raisinvuono i nordvest, inn til Reisaelvas kilder i sørøst ved grensen til Finnmark fylke og riksgrensen mot Finland. Landskapet omfatter dalen og dalsidene fra fjorden og omkring 30 km inn i Reisa nasjonalpark, som starter ca. 55 km fra fjorden.

Beskrivelse

Dalen er bred og åpen nederst med store sand- og grussletter, lyngmoer og furu- og bjørkeskog, mens den fra Sappen/Sappi gradvis blir trangere. Elva har gjennom tidene skåret seg ned i løsmassene i dalbunnen. Mollisfossen/Molliskurkkii med 269 m fall og Sarafossen med ca. 150 m er markante landskapselementer. Etter hvert blir fjellene rundere, og i Reisa nasjonalpark går det over til viddelandskap. Dalbunnen preges av de geologiske prosessene som har foregått og flere områder har rik flommarkskog og artsrik vegetasjon. Det er tydelige

terrasser med furuskog. Sidedalførene er i all hovedsak skarpe V-dalsformasjoner med elver. Løs stein og ur dominerer i overgangene mellom dalbunn og fjellsider. Kun i mindre partier er det faste fjellvegger. Reisaelva/Raisinjoki er lakseførende de 110 kilometerne fra fjorden og opp til Imofossen/Imonkurkkii.

De mange kvenske stedsnavnene vitner om den kvenske bruken av landskapet. Navnene er knyttet til ulike partier langs elvas løp, til hundrevis av slåtter og til tjærebrenning. Andre forteller om gruver, møller, sagbruk, om hvor man mesket skinn, om dyrs vandringer, beiteforhold, jakt- og fiskeområder hvor man fant ville vekster, historier fra stedet, hvem som eide- eller hadde tilknytning til området og beskrivelse av terrenget. Mange av de «norske» stedsnavnene som benyttes i dag, bærer preg av å opprinnelig være kvenske navn. De kvenske slektsnavnene brukes i langt mindre grad enn før i Nordreisa, men noen har overlevd, og etterkommerne kjenner godt til hvilke kvenske slekter de stammer fra. Noen av slektsnavnene lever også videre i stedsnavnene.

Hovedtyngden av kvenene som kom til Nord-Troms på 1700- og 1800-tallet kom fra Tornedalen. Mest sannsynlig hadde de også bodd kvenner i Reisadalen/Raisinvankka en stund før de ble registrert som skattebetalere tidlig på 1700-tallet. De hentet trevirke i skogen og drev for øvrig med jakt og fiske og ryddet etter hvert små bruk. Tradisjonen med tjærebrenning hadde de med seg og det er registrert 29 tjæremileanlegg fra

Reisaelva med elvebåt.

Foto: Alf M. Sollund, flickr.com, CC BY-NC-ND 2.0

Saraelv/Järämä til nederst i dalen. Det har vært sager, møller og setrer i tilknytning til mange av gårdene. Også badstutradisjonen i Nordreisa sees på som en arv fra kvenene. Det er registrert 16 badstuer i Reisadalen, men det finnes trolig flere tjæremiler og badstuer enn det som er registrert. Badstuen var ofte det første bygget på gården som ble reist av bureiserne, også under gjenreisningen etter krigen. Den karakteristiske elvebåten blir ofte trukket fram som kvenenes spesialitet.

I Moskodalen/Moskuvankka, en av sidedalene til Reisadalen/Raisinvankka, ble det funnet kobbermalm rundt år 1900. Her var det gruvedrift i årene 1904-07 og senere i 1929-30. I bunnen av Moskodalen/Moskuvankka finnes restene av smelteverket, og av skinnegangen oppover fjellsida til gruva som ligger 710 m.o.h. Behovet for arbeidskraft ble bl.a. dekket av kvenske arbeidere med erfaring fra gruvedrift i Tornedalen eller fra andre steder i regionen.

Den fastboende samiske befolkningen i området bodde i hovedsak langs kysten, men dalen ble og blir også brukt av reindriftssamene. I Gahperus/Kapperus-dalføret er det registrert mange kulturminner med tilknytning til reindrift, både fra nyere og eldre tid. På 1700- og 1800-tallet var det tilflytting fra kyststrøkene i Troms og Finnmark, og innvandring fra Østerdalen, Gudbrandsdalen og Hedmark. I Nordreisa/Raisi var mange trespråklige, noe som viser en tett kontakt mellom folkegruppene. De ulike folkegruppene giftet seg med hverandre og de etniske skillene ble etter hvert mindre tydelige. Fornorskingspolitikken fra myndighetenes side bidro til det samme.

Politikken ble blant annet satt i system med den nye skoleloven av 1889 som innførte kravet om at all undervisning skulle foregå på norsk. Ikke minst rammet dette barna fra øvre del av Reisadalen/Raisinvankka, der kvensk var dagligspråket for de fleste. Etableringen av skolehus og internatskoler for barna ble derfor en viktig fornorskingsarena. I Reisadalen/Raisinvankka ble det bygd flere nye skolebygninger før krigen, men bare fem av disse overlevde brenningen i 1944: Sappen (1891), Kjelleren (1908), Solvoll (1919) og Sørkjosen (1925), samt Bakkeby (1860-tallet) som lå i bunnen av fjorden.

Det aller meste av den gamle bebyggelsen gikk ellers tapt i forbindelse med tyskernes brenning i 1944-45. Gjenreisningsbebyggelsen var ensartet og tok ikke opp i seg lokal byggeskikk i særlig grad. Knapphet på materialer og standardiserte byggetegninger har flatet ut både norske, samiske og kvenske lokale byggetradisjoner. Også dette har bidratt til å viske ut ulikhetene mellom de tre folkegruppene i dalen.

Landskapskarakter

Elva er selve livsnerven gjennom dalen, fra fjell til fjord, og det er langs denne de fleste kvenske stedsnavnene fortsatt er levende. Dalbunnen er bred nederst og smalner oppover mot fjellet. Kvensk bosetting er konsentrert til den vide delen av

dalen, mens ressursene ble hentet fra et større område. Skogen har vært forutsetningen for bosettingen med rik tilgang på ressurser. Skogen skjuler i dag mange av sporene etter denne kulturen, men det finnes fortsatt mange av de typiske tjæremilene i skogbunnen. Kulturminnene i landskapet dekker tidsspennet fra den første kvenske bureisingen i Norge til virksomheter nær vår tid.

Nasjonal interesse

Kvenene er en nasjonal minoritet i Norge, med et eget språk og en sterk historie om nød, arbeidsvilje og undertrykkelse. Reisadalen/Raisinvankka er et av de tidligste og best kjente kvenske bosettingsområdene i landet, og befolkningen har fremdeles en sterk kvensk identitet. Tilstedeværelse vises gjennom kvenske, lokale stedsnavn, arkeologiske spor og bygningstradisjoner. Kvener har bosatt seg mange steder i Nord-Norge og ellers i landet, men innvandringen til Reisadalen/Raisinvankka startet allerede tidlig på 1700-tallet, og det er få steder en finner et landskap med så tydelige og varierte kulturhistoriske spor som her. Dette inkluderer også spor etter fornorskingspolitikken i form av internatskolene.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

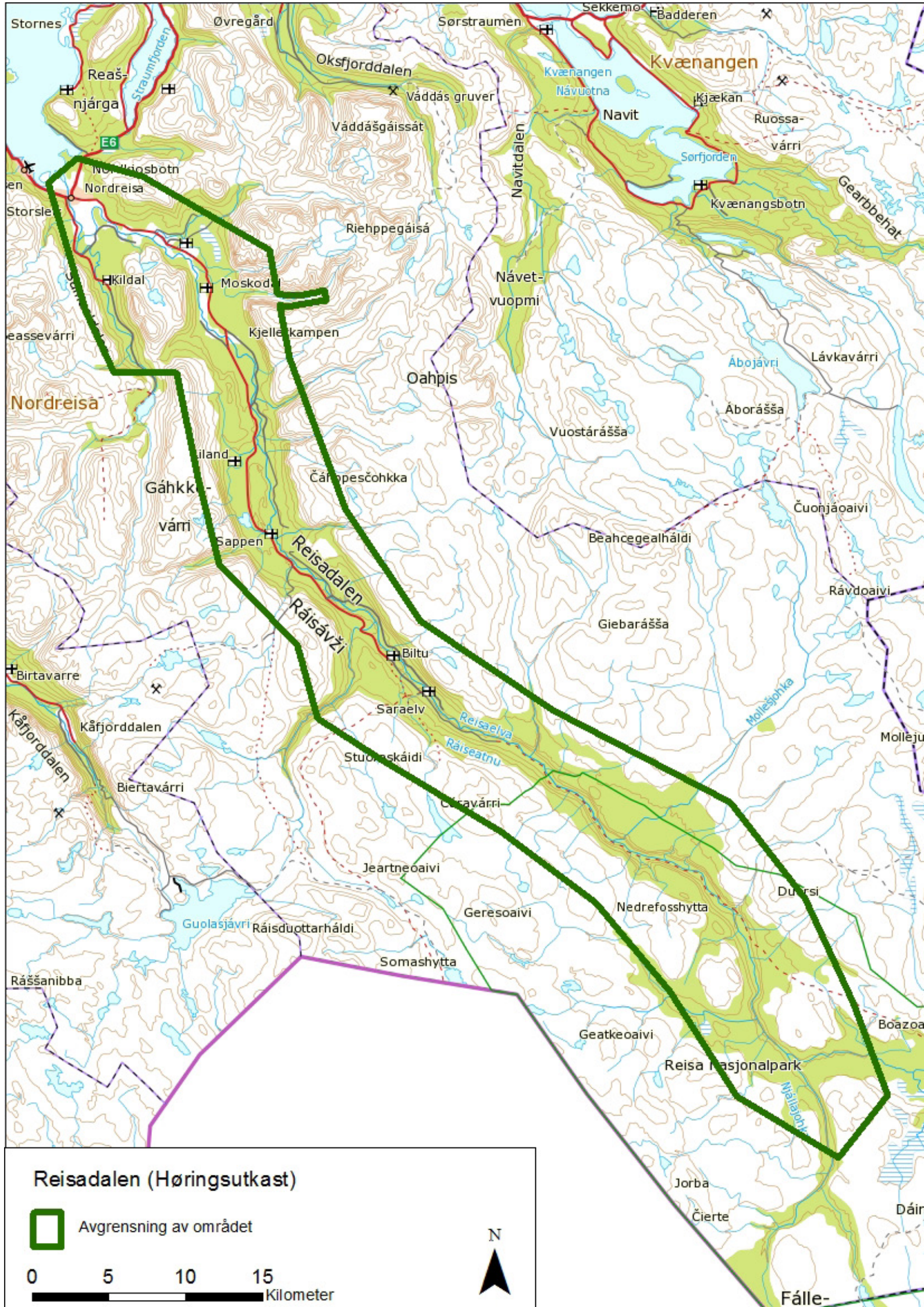
Langs elveløpet ligger steder med kvenske stedsnavn som forteller sine historier. Stedene og kunnskapen om dem er svært sårbare for endringer av elveløpet.

- Hensynet til landskapet og kulturminnene bør vektlegges ved alle nye tiltak, slik som hyttebygging og reiselivsutvikling. Dette bør nedfelles i generelle bestemmelser i kommuneplanens arealdel.
- Tiltak langs elva slik som masseuttak og elveforbygninger bør være minimale.
- Gjengroing i dalsiden og langs dalbunnen er nå den største trusselen mot kulturminnene.
- Det bør utarbeides informasjon om tidligere bruk av de kvenske stedsnavnene, blant annet gjennom skilting.
- Området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Retningslinjer og generelle bestemmelser bør ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Gamle Sappen skole. Foto: Else Pettersen Elvestad

Reisadalen (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

0 5 10 15
Kilometer

SPILDRA/SPITTÁ/PITANSAARI, SKORPA/SKÁRFU/KARFUNSAARI OG NØKLAN/LOHKKALSUOL/LOK-KALA

Brytningslandskap: fra sjøsamisk til norsk, fra samisk mytologi til kristen tro, fra sentrum til periferi

Plassering

Kommune: Kvænangen

Areal: 134,7 km²

Området ligger i landskapsregion 32) fjordbygdene i Nordland og Troms, og dels i region 37) kystbygdene i Troms

Beliggenhet

Øyene Spildra/Spittá/Pitansaari, Skorpa/Skárfu/Karfunsaaari og Nøklan/Lohkkalsuolu/Lokkala ligger i Kvænangen kommune i Nord-Troms, midt i fjorden nord for Sørstraumen. Det er god utsikt til øyene fra E6 over Kvæangsfjellet.

Beskrivelse

Spildra er den største av øyene og er et av de rikeste kulturmiljøene i Troms, med stor tetthet og variasjon av samiske kulturminner, særlig knyttet til samisk førkristen religion. Øya er kjent for de samiske bjørne- og menneskegravene og må ha hatt en spesiell posisjon i samisk førkristen tid. Bjørne- og menneskegravene ligger i ur og ved store steiner og hellere. I samisk førkristen kosmologi ble ofte ur og bergsprekker ansett som en overgangssone til en annen verden. Her er også flere offerplasser med tilknyttede fortellinger, bl.a. offersteinene Arahavde (Kirkehammeren) og Bahppageadgi (Prestesteinen).

Spildra har også rike spor etter bosetting, både fra eldre og yngre steinalder. De usedvanlig store og tydelige steinaldertuffene synes godt i det velholdte beitelandskapet.

Fra perioden Kristi fødsel til 1600-tallet finner vi klynger

med runde gammetuffer, og øya antas å ha vært sentrum i en sjøsamisk siida. Fra 1600-tallet erstattes disse av firkantede gammer for både mennesker og husdyr, trolig mer bofaste. Bofasthet, markedshandel og avviklingen av særskilte samiske rettigheter til jorda (de såkalte finnerydningene, dvs. jordbruksland som hadde blitt ryddet av samiske familier og gått i arv mellom disse) førte til en sterk befolkningsøkning i andre halvdel av 1700-tallet, også med kvensk og norsk innvandring. På 1800-tallet overtok tømmerhus som boligform og kvenske og norske hushold ble etablert. Fremdeles var Spildra imidlertid et samisk samfunn, og samisk var det dominerende språket langt inn i mellomkrigstida.

Spildra er fremdeles et livskraftig sjøsamisk samfunn hvor folk i hovedsak livnærer seg på fiske, gårdsbruk og turisme. De fleste bor i den sørvendte bygda Dunvik.

Skorpa var før 1721 en samisk øy med finnerydninger. Etter denne tid ble imidlertid øya innført i matrikkelen og jorda skylldsatt av de dansk-norske myndighetene. Bakgrunnen var utenforstående som ønsket å overta slåtteland som hadde ligget brakk en tid. Dette ble gjort under protester fra den samiske befolkningen i Kvænangen. Dersom en ser på Friis' etnografiske kart av 1890 finner vi at både Skorpa og Nøklan i overveiende grad var bosatt av samiske familier. På Skorpa gjaldt det særlig den sørlige delen av øya, mens Nøklan er avmerket med bare samisk bosetting. Alt i alt virker det som om de to øyene har vært dominert av samisk bosetting frem til etterkrigstiden.

Skorpa kirke ble bygd i Vågen i 1850. Tidligere fantes et misjonsskpell og før dette misjonshus i Badderer og Burfjord fra 1700-tallet. Gudshusene vitner om misjonsvirksomheten blant samene, som ble drevet av Thomas von Westen og hans disipler på 1720-tallet. Skorpa kirke var lenge den eneste kirka

i indre deler av fjorden. Hit kom folk for å delta i alle kirkelige handlinger. Kirka og de gamle kirkegårdene i området rundt den dokumenterer dermed øyas posisjon som det kristne sentrum i en tid da all viktig transport skjedde til sjøs, før nye kirker ble bygd på fastlandet i etterkrigstida. Den overlevde brenningen i 1944 som en av bare en håndfull bygninger i kommunen.

I Vågen ligger også det gamle handelsstedet som ble gjenoppbygd etter krigen, og dessuten sporene etter noe så sjeldent, og kortvarig, som en norsk fangeleir for tyske krigsfanger fra begynnelsen av andre verdenskrig. Både på Skorpa og Spildra finnes dessuten evakueringshuler der folk gjemte seg høsten 1944 og overlevde i til våren 1945.

Skorpa ble fraflyttet allerede på 1960-tallet og har ikke hatt systematisk gårdsdrift siden. Bygningene på øya brukes i dag stort sett som sommerhus.

I 1760 ble alle resterende finnerydninger i Kvæningen skyldsatt og ført inn i matrikkelen. På Nøklan ble imidlertid rydningene værende innenfor samiske familier, som var ganske selvforsynte. Nøklan var kjent for sine båtbyggertradisjoner. Lohkkal-Issat (Isak Mathisen) skal omkring 1850 ha vært den største båtbyggeren i Kvæningen, og bygde rundt 120 åttringer og en mengde småbåter, som var kjent for at de aldri kullseilte.

Russevika, nord for Singelbukta på Nøklan, er sannsynligvis et sagnsted knyttet til tjudenenes herjinger. Området består av

mye berg og steinur med flate skiferheller som i tidligere tider kan ha vært brukt som gravplasser. Et sagn forteller at under Kjerringberget skal en bande russetjuder på røvertokt ha drevet i land etter at gamle Nøkkel-Ola hadde rodd rundt øya tre ganger og fått en storm til å blåse opp slik at de omkom. To andre versjoner sier at tjudene skal ha drevet i land nettopp i Russevika/Russeberget.

Ved Nøkkelhamn står en godt synlig samisk sieidi (offerstein) som kalles Gálgu (kjerringa). Et sagn knytter denne offersteinen sammen med en annen inne på fastlandet mot nord, kalt Simalango. Samene pleide å bringe offer til Gálgu, men ikke så ofte som til Simalango. Gálgu skal ha hatt to unger under armene sine, men disse har nå rast ned. Videre sies det at mannen til kjerringa skal stå på andre siden av sundet mellom øya og fastlandet. Han er en stor firkantet klippeblokk på oversiden av husene der. Mannen kastet en stein slik at Nøklan nesten ble delt i to over Nøkkeleidet. Steinen han kastet er nå en grunne mellom Nøklan og Skorpa. Denne grunnen kan ses på sjøkart i dag. Mannen er kanskje den samme steinen som ligger på Bankenes og som kalles Báhppa (Presten).

Landskapskarakter

Landskapet dannes av de tre øyene, som ligger som perler på en snor i fjorden, men framstår som ganske ulike kulturmiljøer, både i vegetasjon og synlige kulturminner.

På Spildra er det flere markerte strandterrasser, mange med kulturminner i form av hustufter og graver fra ulike tidsperioder. Landskapet preges av eng, gressletter og lyngvegetasjon.

Dunvik på Spildra.
Foto: Riksantikvaren

Bjørnegraver, urgraver og offersteiner knyttet til samisk førkristen religion, utgjør fremdeles et lesbart, sakralt landskap. Kulturminnene er godt synlige i et beitelandskap i god hevd.

På det gamle kirkestedet Skorpa ligger mange kulturminner som vitner om denne tida i tidligere jordbruks- og beiteland. Manglende bruk og beiting gjør at øya gror igjen med bjørkeskog.

Nøklan har svært karakteristiske dolomittformasjoner med spisse, vertikale fjellrygger samt et særpreget planteliv med kalkskog. Eiendommene brukes flittig i sommerhalvåret, slik at kulturhistorien i landskapet fremdeles er lett leselig. Flere sagnsteder og karakteristiske offersteiner er viktige deler av denne historien.

Nasjonal interesse

Landskapet på øyene vitner om samisk bosetting langs kysten av Nord-Troms, om overgangen fra den førkristne samiske religionen til den relativt sene kristningen av samene, samt om endring fra sentralt samisk samfunn til norsk utkant.

Spildra har en unik konsentrasjon av samiske kulturminner. Øya har den største kjente samlingen av bjørnegraver og størst tetthet og variasjon av sjøsamiske kulturminner i Troms. Her finnes også samlinger av usedvanlig store og tydelige hustufter fra steinalderen i et åpent og treløst landskap. Øya framstår som et vakkert og lesbart beitelandskap. Skorpa var fra 1700-tallet og særlig etter at kirka ble bygd i 1850 det sentrale kirkestedet som folk fra hele det omkringliggende fjordsystemet brukte. Øyas utvikling fra sentrum til periferi illustrerer overgangen fra ferdsel til sjøs til landtransport. Nøklan med sine samiske sagn, gjenspeiler gamle førkristne forestillinger og samfunnsforhold.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Sametinget og Troms fylkeskommune har i samarbeid med Tromsø Museum og Spildra grendelag et flerårig prosjekt for å ivareta kulturminner som er utsatt for slitasje. I tillegg mottar flere gårdbrukere regionalt miljøtilskudd til skjøtsel av kulturlandskapet.

- Det er viktig at de ubebygde områdene fortsatt får være uten moderne inngrep som nybygg og terrenginngre
- Fortsatt beiting og landskapsskjøtsel er en forutsetning for at dette landskapet skal beholde sin unike karakter.

Skorpa og Nøklan er landskapsvernområde med formål å bevare øyene med deres natur- og kulturlandskap, planteliv knyttet til kalkbjørkeskog iblandet furu, samt kalkbetinget vegetasjon med forekomster av krypsivaks og kulturbetinget engvegetasjon. Det er en forvaltningsplan for landskapsvernområdet som også omhandler kulturlandskapsverdiene.

På Skorpa ryddes en del vegetasjon langs veier. Grunneierne ønsker også å rydde bjørkekratt. Økt rydding av kratt vil kunne få fram de viktige kulturminnene fra kirkestedet.

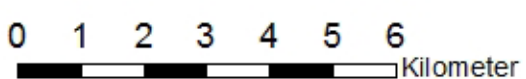
- Hele området bør legges inn i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Spildra, Skorpan, Nøklan - Spittá, Skárfu, Lohkkalsuolu (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

OLMMÁIVÁGGI JA SKÁRFVÁGGI/SKARDALEN OG ØVRE MANNDALEN/SVARTSKOGEN/ SKAARFVANKKA - OLMVANKKA

Sjøsamisk bygd og symboladet juridisk landskap

Plassering

Kommune: Kåfjord

Området ligger i landskapsregion 34) Indre bygder i Troms

Areal: 75,6 km²

Beliggenhet

Skardalen og Manndalen er to paralleldaler i Kåfjord kommune i Nord-Troms. Området ligger på sørsiden av Kåfjorden, som er en fjordarm øst i Lyngenfjorden.

Beskrivelse

Skardalen er ei fjordbygd med viktige elementer av sjøsamisk kultur forankret i både jordbruk, fiske og reindrift. Også Skardalen ble brent under evakueringen i 1944, men enkelte førkrigshus er bevart. Det samme er det tradisjonelle bosetningsmønsteret og driftsformene. I den delen av dalen som strekker seg innover høyfjellet, finner vi reindriftssamenes sommerbeiter og gamle bosettingsområder. Her møter dalen også de øvre deler av nabodalen Manndalen som viser nok et element av den sammensatte sjøsamiske landskapsbruken, nemlig setring. Samtidig har Øvre Manndalen en særskilt betydning i samisk sammenheng fordi høyesterett i 2001 fastslo at området er en allmenning for innbyggerne i Manndalen. Begge dalene bærer også med seg en viktig del av flyktning- og evakueringshistorien fra andre verdenskrig.

Skardalen

Det samiske stedsnavnet Skárfvággi kommer trolig av skárfa, som skal være et gammelt nordisk lånord til samisk. Det betegner sjøfuglen skarv, noe som vitner om bygda tilknytning til sjøen (på mange kart står bygda oppført som nettopp Skarvdalen). I dette området kan den samiske befolkningen spores så langt tilbake som det finnes skriftlige kilder, men kulturminnene vitner om samisk bosetting og bruk også før den tid. Den kvenske innvandringen antas å ha kommet på 1700-1800-tallet. Fast norsk bosetting ble i hovedsak etablert på 1800-tallet.

Jordbrukslandet i Skardalen kjennetegnes av flere små jordstykker, som alle er navngitt på samisk. Jordene ligger i mosaikk mellom gamle veier, steinrøyser, steingjerder, åkerholmer og kantskog. Det bratte terrenget gjør moderne maskinelt jordbruk vanskelig. Tradisjonelle driftsformer har derfor blitt holdt i hevd helt fram til våre dager. Forekomsten av urterike slåttenger, beitemark, beitehager og beitebakker langt opp i fjellsiden vitner om dette. På fjellet og i dalbunnen finnes reindriftsamiske kulturminner i form av sommerboplassen på Badjegieddi, offersteinen Nissonašgállu, gammetuft og melkejerde av stein.

På Badjegieddi ligger den gamle sommerboplassen til Skárfvákki-siidaen. Den var i bruk fram til slutten av 1930-tallet, i dette tidsrommet sto det flere gammer der. Reindriftssamene hadde ulike verddefamilier blant folk i bygda, som passet geitene deres over vinteren. Om våren ble geitene ført opp til boplassen. Det hørte fjøsgammer til alle boliggammene.

Støl Manndalen.
Foto: Riksantikvaren

På Badjegieddi er det også et skeidarhus relatert til gruvevirksomheten på begynnelsen av 1900-tallet. Der ble malmen håndsortert. Skjerp i fjellsidene og små slagghauger ved skeidarhuset er ytterligere vitnesbyrd om gruvevirksomheten midt i boplassområdet. Den reindriftssamiske boplassen skal ha blitt fraflyttet da verket kom i drift. Gruvedriften ble imidlertid kortvarig (ca. 1897-1918), og sommerbosettingen ble gjenopptatt.

Skardalen ble stort sett brent under evakueringa. Boligmiljøet har derfor et tydelig og helhetlig preg av gjenreisningsbebyggelse. Det fins imidlertid enkelte bevarte førkrigshus. Langs fjæra er det registrert støer, sjøbuer og naust, og i bygda for øvrig finnes gammetufter, bolighus, sommerfjøs og sjær.

Alle husstandene i bygda har tilgang til fiskeressursene i fjorden og bruker fjorden i et område som strekker seg fra den felles fiskegrunnen Båen og til Klubben. I fjæra i Skardalen står det i alt 19 naust og sjøbuer, med tilhørende støer og båtopp- trekk. De fleste naustene er bygd i tradisjonell sjøsamisk stil, med ringmur av stein med et loft av treverk over. Tørrmur er brukt for å skape et fuktig og kaldt miljø til trebåtene. I fjæra ligger en laftet sjøbu fra 1850-tallet. Den er den eneste av bygningene i fjæra som er automatisk fredet og fra før krigen, resten ble brent.

Den tradisjonelle byggeskikken er preget av nøysomhet og gjenbruk, slik som ellers i sjøsamiske områder og i fjordstrøkene i Nord-Troms. Man har brukt det man hadde av lokalt bygningsmateriale, bjørk og older, og supplert kledning og tak med for eksempel båtboard, deler av fiskekasser, ja til og med flathamrede oljefat. Spesielt bør nevnes den særegne og utstrakte bruken av older (gråor) til lafting og reisverk. Også konstruksjonsmessige detaljer vitner om stor oppfinnsomhet og kreativitet.

Øvre Manndalen

Innerst i Manndalen ligger det 116 kvadratkilometer store området Svartskogen. I de nedre deler av Svartskog-området finnes det i dag flere geitesettrer. Før de ble anlagt midt på 1950-tallet ble området mye benyttet som slåttemark. Det er også benyttet som beite for sau, og til dels for storfe. Området har også vært brukt til jakt og innlandsfiske. I dag framstår landskapet som særegent med den stående seterbebyggelsen og et beitelandskap som er holdt i hevd.

I samisk sammenheng har dette landskapet en særskilt juridisk betydning fordi høyesterett i 2001 fastslo at området er en allmenning for innbyggerne i Manndalen. Dette er det første samiske området som juridisk er fastslått å eies kollektivt av bygdas befolkning. Allmenningen Svartskogen i Manndalen symboliserer derfor samisk rettighetskamp og sjøsamisk revitalisering. Området kan benyttes til fiske, jakt og beite. Dommen hadde rekkevidde også utenfor Norges grenser. Den lokale rettighetskampen ble et internasjonalt eksempel i FNs

permanente Forum for urfolksaker.

Både i Manndalen og Skardalen finnes det en del evakueringsgammer og -huler hvor deler av befolkningen gjemte seg i 1944-45. Den mest kjente, Bålsrudhula, som ligger innerst i Manndalen, var et av oppholdsstedene for motstandsmannen Jan Baalsrud under hans flukt til Sverige. I perioden 10.-27. mai 1943 lå han i hula, plassert der av sine hjelpere fra Manndalen, i påvente av transport med rein over til Sverige.

Landskapskarakter

Skárfvággi/Skardalen er et fjord- og fjellandskap med en mangfoldig bruk, både sjøsamisk og reindriftsamisk. Sjøen, skogen og jorda har vært grunnlaget for bosettinga, der fiskarbonden drev jordbruk i kombinasjon med fiske. Dalen er fremdeles et godt bevart eksempel på ei sjøsamisk bygd, med tradisjonelt bosettingsmønster og lang tradisjon i driftsformer. Bygningene er i hovedsak gjenreisningshus. Allmenningen Svartskogen, i nabodalen Manndalen, bidrar ytterligere til dette landskapet med et godt vedlikeholdt seter- og beitelandskap, samt skogsområder. Slike nedbeitede seterlandskap finnes det få igjen av i samisk sammenheng. Det er fremdeles aktive geitebruk som holder landskapet i hevd.

Nasjonal interesse

Landskapene i Skardalen og øvre Manndalen vitner til sammen om det sammensatte sjøsamiske levesettet. Evakueringsgammer og -huler i begge dalene viser også hvordan den samiske befolkningen ble hardt rammet av krigshandlinger. Svartskogdommen er av stor prinsipiell betydning for det samiske samfunn ved at høyesterett slo fast at kollektiv samisk bruk og sedvane ga juridiske rettigheter i form av kollektivt eierskap.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Skardalen er et område i den landsomfattende satsingen «Utvalgte kulturlandskap i jordbruket». Det er opprettet ei referansegruppe for prosjektet, ledet av Fylkesmannen i Troms. Både Sametinget, kommunen og fylkeskommunen er representert i gruppa. Foreningen Čáhput Siida står som hjemmelsinnehaver til Čáhput/Svartskogen. Den skal sikre at den fastboende befolkningen gis lik rett til bruk av Čáhput/Svartskogen i samsvar med den tradisjonelle bruken som er utøvd i generasjoner.

- Fortsatt skjøtsel og drift av landbruksarealene i Skardalen og Manndalen er avgjørende for å ivareta landskapsverdiene.
- Bebyggelsens struktur og utforming bør ivaretas ved vurdering av nye tiltak.
- Det er økende interesse for å oppleve Skardalen. Det bør tilrettelegges for dette med lettere og tryggere tilkomst. Lavere fartsgrenser, opparbeiding av parkeringsplasser/ fotgjengerovergang er eksempler på slike tiltak.
- Strandområdet i Skardalen vil være sårbart for nye tiltak som småbåthavn og molo. Lokalisering og tilpassinger

bør avklares i en reguleringsplan.

- Områdene bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø.
- Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken, bl.a. for ev utvidelse av smoltanlegget som ligger rett utenfor det foreslåtte landskapet.

Skardalen
Foto:Oskar Puschmann

**Skardalen, Manndalen – Skárfvággi, Olmmáivággi
(Høringsutkast)**

 Avgrensning av området

0 1 2 3 4 5 6
Kilometer

SKIBOTN / IVGOBAHTA/ YYKEÄNPERÄ

Landskap med tre stammers møte

Plassering

Storfjord kommune

Areal 5,3 km²

Området ligger i landskapsregion 34) Indre bygder i Troms

Beliggenhet

Skibotn ligger i indre deler av Storfjord. Det er kjent som et sentralt knutepunkt på Nordkalotten. Fra Skibotn går veiforbindelsen til Finland via E8 gjennom Skibotndalen, mens E6 går gjennom tettstedet.

Beskrivelse

Begrepet «tre stammers møte» ble opprinnelig brukt for å beskrive møtet mellom samer, kvener og nordmenn på 1800-tallet. Slike møter har funnet sted gjennom mange århundrer og brukes ofte mer generelt for å karakterisere kulturelle forhold i den nordlige landsdelen.

Skibotn ligger på den vide elvesletta før Skibotnelva renner ut i Lyngenfjorden. Før riksveiene kom, lå tettstedet som et sammenbindingspunkt mellom de store innlandsområdene i det indre av Nordkalotten og ferdseilen på sjøen. Her er det kort vei fra havet til grenseområdet Tornedalen mellom Sverige og Finland. Dette var bakgrunnen for Skibotn-markedet, som er nevnt i skriftlige kilder allerede i 1571. Det er imidlertid grunn til å tro at handelen går mye lenger tilbake i tid. Stein-alderfunn langs de gamle ferdseilene viser at Skibotndalen har vært brukt som gjennomfartsvei gjennom årtusener.

Den eldste markedsplassen ligger i bukta Nálluvuohppi i sørvest, hvor det er registrert et kulturmiljø som er unikt i Nordkalottsammenheng. De arkeologiske strukturene, hovedsakelig tufter etter hus, viser stor variasjon, fra runde gammetufter til mer rektangulære hustufter. Dette tyder på at den eldste markedsplassen har vært i bruk gjennom lang tid. Markedet i Nálluvuohppi ble avviklet i 1820 og flyttet mot nordøst til den andre siden av Skibotnelva, da båtene ble større og landingsforholdene ved Nálluvuohppi dermed for grunne.

Skibotn-markedet regnes som et av de eldste og viktigste i Nord-Norge og hadde sin storhetstid på 1800-tallet. En årsak til markedets betydning var den gunstige beliggenheten. En annen, og tilsvarende viktig forklaring, kan være at oppkreving av sjosameskatt lenge hadde foregått her til bestemte tider på året. Skatteoppkreving ble ofte kombinert med handel.

Det var marked to ganger i året, i november og i slutten av januar. På høstmarkedet handlet «fjellalmue» med «sjøalmue», og markedet ble gjerne referert til som et «lappemarked». Markedet etter jul ble kalt «kvenmarked». Dit kom profesjonelle handelsmenn fra Tornedalen. Tidspunktene

hadde sannsynligvis sammenheng med slaktetid og føreforhold. Reinkjøtt, fisk, ryper, smør og mel var de viktigste vareslagene. Etter 1900 begynte markedshandelen å avta. Bedre samferdsel i Norge førte til at handelen over grensen fikk økt konkurranse og dels tok andre former. Sammen med politisk uvilje mot grensehandel med Finland, gjorde dette at markedshandelen etter hvert mistet sin betydning. Det siste markedet var likevel så sent som i 1955.

Av de originale handelsbodene på den nye markedsplassen er bare to bevart. Disse er sannsynligvis de eneste gjenværende bygningene etter markedshandelen på norsk side av Nordkalotten. Sammen med to rekonstruerte handelsboder utgjør de museumsområdet Markedsplassen som drives av Nord-Troms museum.

Skibotnmarkedet var også inngangsport for læstadianismen til Nord-Troms og hadde stor betydning som misjonsmark og samlingsplass for læstadianerne. Sogneprest Lars Levi Læstadius i Karesuando sendte åndelige veiledere til Skibotn i 1848. Skibotn har den dag i dag betydning som samlingsplass for læstadianerne.

Landskapskarakter

Landskapet preges av de vide elveslettene ved sjøen der dalgangene fra innlandet ender mot fjorden. Slettene er godt egnet til store ansamlinger av folk og varer. Både den gamle markedsplassen med sine tufter og den nåværende markedsplassen med sine stående buer, vitner om betydningen av Skibotn som møteplass mellom samer, kvener og nordmenn over lang tid.

Nasjonal interesse

«Tre stammers møte» er blitt et begrep som beskriver folk og kultur i Nord-Troms. Skibotn og Skibotn-markedet utgjør et av de mest representative landskapene for kulturmøtene mellom samer, kvener og nordmenn. Slike møter fant sted over hele Nordkalotten, men de to bevarte markedsplassene i Skibotn framstår i dag som unike kulturmiljøer og er eksempler på en svært gammel tradisjon. Ferdseilsåren gjennom Skibotndalen har vært brukt i uminnelige tider og har stor tidsdybde, noe som gjenspeiles av funn fra steinalderen.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Tuftene ved den gamle markedsplassen like ved E6 ligger åpent til på innmark og er sårbare for aktivitet som kan forstyrre området, som ulike utbyggingstiltak og terrenginngrep. På den nye markedsplassen er det eldre kulturlag rundt de stående bygningene samt kulturlag som strekker seg under nåværende E6. Både tuftene og de bevarte bodene er automatisk fredede samiske kulturminner.

- Det er behov for skjøtsel av tuftene for å synliggjøre dem.
- Den nye markedsplassen er sårbar for utbygging og den åpne, visuelle og fysiske nærhet til strandsonen må ivaretas.

- Området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.
- Det er rimelig å differensiere retningslinjer og bestemmelser mellom arealet for markedsplassene og det omkringliggende arealet.

Skibotn markedsplasser. Foto: Riksantikvaren

Skibotn - Ivgobahta (Høringsutkast)

0 0.5 1
Kilometer

STORFJORD/OMASVUOTNA/OMASVUONO

Konfliktlandskap

Plassering

Storfjord kommune

Areal: 591,0 km²

Området ligger i landskapsregion 36) Høgfjellet i Nordland og Troms, 32) Fjordbygdene i Nordland og Troms, og 34)

Indre bygder i Troms

Beliggenhet

Landskapet ligger øst for Storfjorden og omfatter Signaldalen, Kitdalen, deler av Skibotndalen og fjellområdene mellom disse dalførene. Området avgrenses mot fjorden i vest, mot høyeste fjelltopper i sørvest og øst-sørøst. Mot nord avgrenses området et stykke over tregrensa og har med deler av Skibotndalen. Skibotn tettsted ligger utenfor avgrensingen, Hatteng tettsted ligger innenfor.

Beskrivelse

Området er i hovedsak et storskala høyfjellslandskap mer enn 500 m.o.h., men strekker seg også ut til sjøen, har med dalførene Signaldalen, Kitdalen (med Nord- Midter- og Sördalen) og deler av Skibotndalen. På det smaleste er det kun 26 km mellom sjøen og grensa til Sverige. Området preges av høye bratte fjellsider som er vanskelig å forsere. Dalførene er nordvest sørøst- orienterte, noen vide andre smalere.

Vinteren 1944-45 ble fjellområdet mellom Signaldalen og Skibotndalen åsted for etablering av ei massiv forsvarslinje mot Den Røde Hær. Hele den tysk-østerrikske lapplandsarmeen på 220 000 mann måtte ut av Sovjet og Finland, inn i Norge, og i trygghet bak den såkalte Lyngelinja. I de samme områdene ble det gjennom den kalde krigen etablert en rekke forsvarsanlegg av det norske forsvaret. Mange av disse anleggene har samme lokalisering som de tysk-østerrikske anleggene.

På fjellet ligger kulturminnene fra andre verdenskrig spredt over svært store områder i form av våpenstillinger, dekningsrom og tufter etter brakker og element-telt. Nede i dalførene finnes spor etter flere fangeleirer. Et stort antall sovjetiske krigsfanger ble satt inn i arbeidet med å bygge anleggene. Krigsfangeleirene i området var blant de verste på norsk jord og 800-1000 sovjetiske krigsfanger mistet livet.

I Skibotndalen, Signaldalen og Kitdalen, samt fjellområdet mellom disse dalførene er det registrert nærmere 1500 kulturminner fra andre verdenskrig (Lyngelinja) og den kalde krigen (Frøy-anleggene). En liten del av dette området er foreslått fredet etter Lov om kulturminner av 1978 (kml). Ingen andre steder i landet kan fremvise så godt bevarte strukturer fra disse hendelsene i et landskap som ellers er lite påvirket av nyere tids aktiviteter. Den militærstrategiske bruken av landskapet er særlig godt lesbar og unik i formidlingssammenheng. Anleggenes topografiske plassering gjør at selve landskapet

også må betraktes som et kulturhistorisk element. Det er de høye fjellene og de trange dalene, samt nærheten til Norges yttergrense som har vært bestemmende for lokaliseringen av stillingene, både fra andre verdenskrig og fra den kalde krigen.

Området preges noe av kraftutbyggingene som fant sted på 1970- og 80-tallet i form av flere kilometer med anleggsveger og et vannmagasin. Under andre verdenskrig var forsyningslinja/ innfallsporten fra vest gjennom Kitdalen og Signaldalen. Under bygging av kaldkrigsanleggene ble kraftanleggsvegene fra Skibotndalen benyttet.

Dekningsrom og våpenstillinger er typiske kulturminner fra den kalde krigen. Det ble hovedsakelig brukt betong for å anlegge disse, dette i motsetning til anleggene fra 1944/45 da det var liten tilgang på betong. I området finnes også store kommandobunkere og installasjoner som viser hvordan vegen (dagens Europaveg E6/E8) skulle kunne sprenges bort ved en invasjon.

Landskapskarakter

Variert og storskala landskap som strekker seg fra sjøen til høgfjellet. Høgfjellet er preget av lite vegetasjon og stedvis «ørkenlandskap». Landskapet for øvrig er preget av elver, vann og militære installasjoner, men også av en del kraftutbygginger. Dalene som leder ned mot kysten er dype med bratte fjellsider som er vanskelige å forsere. For å kunne passere gjennom dette landskapet må dalene benyttes, noe som gjør det enkelt å kontrollere og forsvare området i en konflikt.

Nasjonal interesse

Området representerer sporene etter verdensomspennende internasjonale hendelser, og er et sjeldent godt eksempel på et konfliktlandskap. Den militærstrategiske tenkningen gjennom to epoker visualiseres gjennom de mange hundre sporene etter krig og kald krig. Selve landskapets beskaffenhet har vært styrende for den militære utvelgelsen av området og plasseringen av anleggene.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning Fjellområdene:

Høyfjellsområdet er et storskala landskap som tåler en del mindre inngrep. Større tekniske inngrep, som for eksempel eksisterende og planlagte kraftlinjetraseer, virker skjemmende for landskapet og ytterligere inngrep er ikke tilrådelig. Området har i dag vannmagasin og kraftverk.

- Området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.
- Ved ev ytterligere utbygging av kraftproduksjon må det legges vekt på stedstilpassing, særlig med tanke på endret vannføring og plassering av tipper og massetak.
- Ei mindre samling med hytter mellom Cazajavri og Go-

vdjavri tåler noe fortetting.

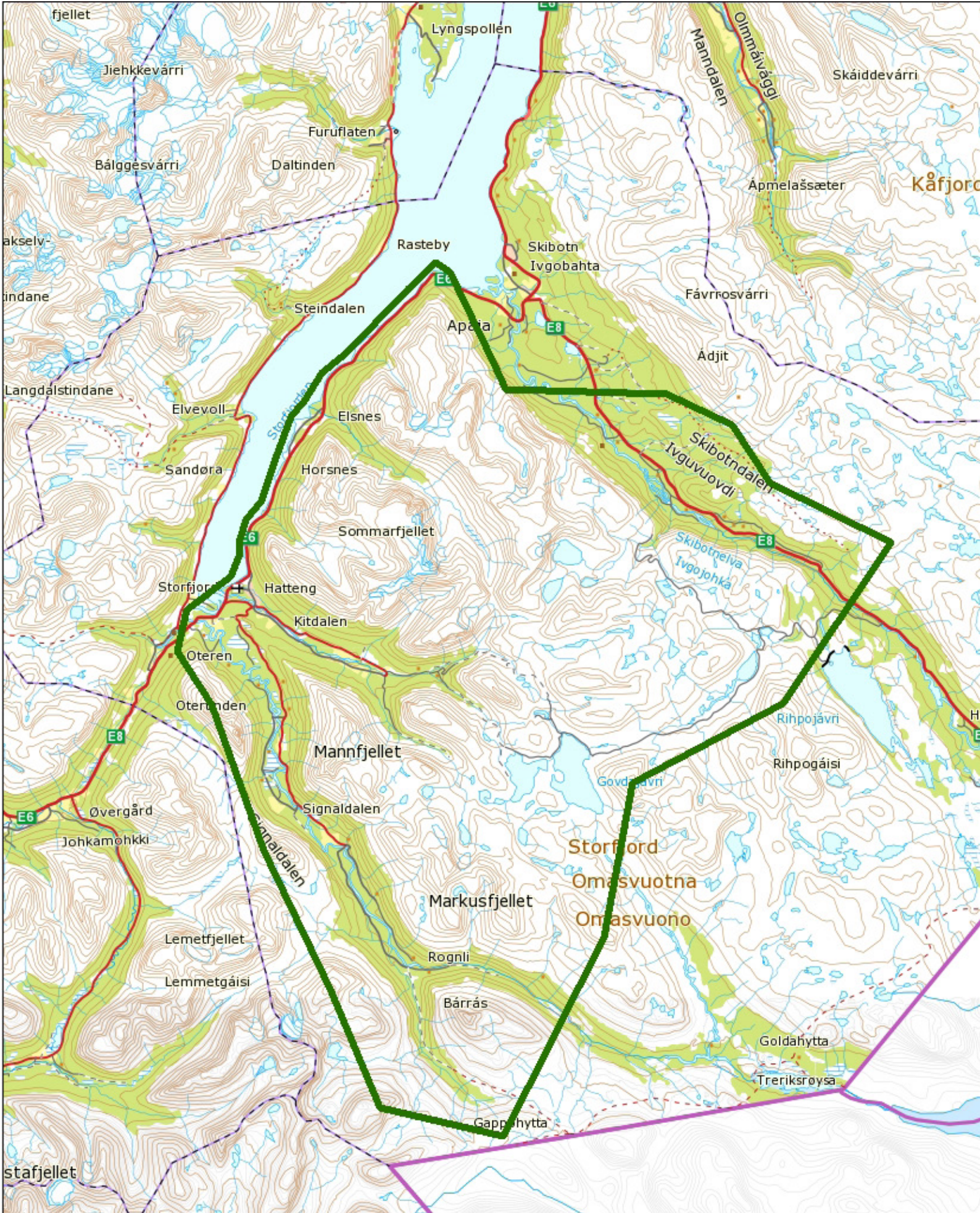
- Etablering av nye hyttefelt krever stor grad av stedstilpassing.
- Motorisert ferdsel i det vegetasjonsfattige området setter dype spor som ikke forsvinner. Slik ferdsel må holdes på et minimum.
- Ved eventuell militær øvelsesaktiviteter må det tas særlig hensyn til kulturminnene så de ikke blir skadet, og de bør fortrinnsvis merkes før øvelsen. De tyske anleggene er bygget uten betong, og mange av dem er svært sårbare.
- Det bør settes opp skilt i området som advarer publikum mot å gå inn i anleggene.
- Reindriftas bruk av landskapet og eventuelle nye tiltak som tradisjonelt knyttes til denne virksomheten, kan aksepteres gjennom stedstilpassing og omtanke for plassering.

Kyst- og dalområdene:

- De lavereliggende områdene tåler i langt større grad nye tiltak og etableringer uten at landskapets kulturhistoriske verdi forringes. Det er likevel viktig at kulturminnene fra andre verdenskrig og kald krig hensyntas ved nyetableringer.

Storfjord (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

0 2.5 5 7.5 10
Kilometer

SÁLAŠOAIVI – ROMSSAVÁGGI – GUOHCAVUOPMI / TROMSDALSTIND -TROMSDALEN - BREIVIKEIDET *Samisk fangst- og reindriftslandskap, bynært rekreasjons- og fjellandskap*

Plassering

Tromsø kommune

Areal: 192,5 km²

Området ligger i landskapsregion 32) Fjordbygdene i Nordland og Troms

Beliggenhet

Landskapet ligger på Stuoranjárgahalvøya på fastlandssida, øst for Tromsøya. Halvøya avgrenses av Gáranasvuotna/Ramfjorden i vest og Olggosvuotna/ Ullsfjorden i øst. Eidet Guohcavuopmi/ Breivikeidet ligger midt på halvøya og forbinder de to fjordene. Landskapet består av den vestre delen av eidet og de tilgrensende fjellpartiene og dalene i nord og sør. Dalen Romssavággi/Tromsdalen, som strekker seg fra Romssanuorri/ Tromsøysundet til foten av Sálašoaivi/Tromsdalstind, forbinder landskapet med byen.

Beskrivelse

De to særpregede fjellene - Sálašoaivi/ Tromsdalstind og Gáranasgáisi/ Hamperokken - dominerer landskapet. På de vidstrakte moene på Guohcavuopmi/Breivikeidet finner vi et av de største fangstgropssystemene i Troms. Det består av mer enn 1700 groper og strekker seg fra endemorenen Nordbotnmoen ved Gáranasvuotna/Ramfjorden og til Sandeggmoen ved foten av Goahterohči/Russevankskaret, der de fleste gropene ligger. Gropene gjenspeiler reinens beite- og trekkatferd fra langt tilbake til slik vi også kjenner den i dag. De dannet et stengsel for trekket mellom fjellpartiene nord og sør for eidet. Fangstgropssystemene har trolig en aldersmessig spredning fra yngre steinalder til tidlig middelalder. Gropene viser den tidligste formen for samisk fangstkultur, og overlapper aldersmessig med overgangen til den nomadiske tamreindrifta.

Sagalitteraturen gir indikasjoner på at tamreindrifta kan ha vært under etablering i Troms allerede i yngre jernalder. På 1200-1300-tallet ser det ut som flyttingen med rein over det som er dagens landegrenser blir etablert i Troms.

I Tromsø-området fortsatte den nomadiske reindrifta over landegrensene fram til andre verdenskrig. Reindriftssamene flyttet mellom vinterbeiter på finsk og svensk side av grensen og vår- og sommerbeiter på Stuoranjárga.

Dagens Stuoranjárga-reineiere har vinterbeiter i Indre Troms.

De reindriftssamiske kulturminnene i området består for det meste av boplasser og gjerdeplasser langs flytteveiene og i dalene. I Romssavággi/Tromsdalen har det vært gamle- og teltboplasser oppover hele dalen. Her lå sommerboplassene til Stuoranjárgas største siida.

Området som helhet rommer kontinuitet i landskapsbruk fra fangst til reindrift. Det viser også dynamikken i landskapsbruket for et samfunn som har vært strukturert ut fra en mobil ressurs (reinen), og hvor det å forflytte seg har vært grunnleggende for den kollektive identiteten.

Hellig fjell

Fram til andre verdenskrig hadde de samme reindriftslektene brukt Stuoranjárga i mange generasjoner. De har gitt oss noen helt spesielle overleveringer om Sálašoaivi/ Tromsdalstinden. Fjellet var fra gammelt av et bássevárri eller hellig fjell for Romssavággi siida. De samiske stedsnavnene tyder på at man har sett en forbindelse mellom fjellet og reinoksen. Fjellet er en oaivi på samisk. Dette brukes om runde fjell og betyr egentlig "hode". Den lavere fjellryggen i forlengelsen av Tinden heter Galbar. Galba er den framspringende delen av reinoksens horn. Fjellet kan derfor rett og slett forstås som et reinoksehode. Fjellpartiet er høysommerbeite for okserein, så forbindelsen mellom reinoksen og fjellet har også en naturlig forklaring. I den samiske sjamanismen har dessuten reinoksen hatt en viktig funksjon som sjamanens mektigste hjelpeånd. Det er kanskje innenfor denne konteksten vi bør forstå fjellets hellighet.

Troen på hellige fjell har røtter i samisk sjamanisme og består av forestillinger om helligfjellsånder som beskytter mennesker og dyr i siidaen. Området har også en egen joik som formidler at dyrene er store og velfødde og med staselige horn. Joiken er av ukjent alder og har blitt overført fra generasjon til generasjon til dagens brukere. Beitelandet er verdifullt, fordi det omfatter fjell og daler av alle slag, og gress- så vel som lavbeiter.

Turisme og turlandskap

På 1800-tallet satte jordbruksekspansjonen og en mer nasjonalistisk politikk tamreindrifta under press. I denne situasjonen bød handel med turister på kjærkomne inntekter for samene. I andre halvdel av århundret ble de samiske boplassene populære utfluktsmål for byfolk og et betydelig besøksmål for turister fra inn- og utland. Av den grunn ble hovedboplassen ved Dalheim flyttet ned til Sportskafeen, som var et lettere tilgjengelig besøksmål. Den nye boplassen var som et turistanlegg å regne. Gammene skulle se mest mulig autentiske ut, og reingjerdets funksjon var å vise turistene reinsdyr. Til og med kong Oscar II besøkte samene i Romssavággi/Tromsdalen i 1873. Denne tidlige historien er derfor dokumentert gjennom et stort fotomateriale fra besøkende fotografer, og også gjennom muntlig fortellertradisjon.

Da Tromsøysundbrua stod ferdig i 1960 ble byen og fastlandet knyttet nærmere sammen. Og med ferdigstillinga av Fjellheisen i 1961 ble området ytterligere åpnet for turister og friluftsfolk. Området er i dag et svært viktig tur- og friluftsområde for bybefolkninga og tilreisende. I våre dager inkluderer dette også en voksende samisk bybefolkning.

Landskapskarakter

Landskapet har fjellmassiv i sitt indre og er omkranset av fjorder og sund. De rike gressbeitene og den varierte topografien på Stuoranjárga er typiske for reindrifas sommerbeiter på halvøyene og de store øyene ved Tromskysten.

Landskapet har tallrike og velbevarte spor både etter gamle fangstanlegg og nyere reingjerder. Dette vitner om reinens sentrale rolle i ressursutnytingen i tusenvis av år.

Det fins noen fysiske spor etter samiske boplasser og en rikholdig dokumentasjon i form av lokale erindringer, fotografier og fortellinger.

I dag er Tromsdalen et tilrettelagt turlandskap, av stor betydning for byens befolkning. Tinden er selveste byfjellet og har stor opplevelsverdi for bybefolkningen, samtidig som fjellets status som hellig fjell gir det en identitetsverdi for den samiske befolkningen. Sett fra byen er fjellet et viktig visuelt landskapselement, og er del av et viktig turlandskap.

Nasjonal interesse

Landskapet representerer et samisk brukslandskap som dokumenterer overgangen fra tidligere tiders reinfangst til dagens reindrift. Det rommer et fangstgropsystem som er usedvanlig stort til å ligge ute ved kysten. Dette har stor kunnskaps- og opplevelsverdi og beliggenheten gir gode formidlingsmuligheter.

Landskapet er også et uttrykk for samiske trostradisjoner i form av Sálašoaivi/Tromsdalstinden som et hellig, samisk fjell. I tillegg dokumenterer også Romssavággi/Tromsdalen den tidlige turismen til Nord-Norge og samenes plass i denne.

Dette mangfoldet – som historisk fangst- og reindrifsområde, som hellig fjell og som bynært turlandskap – skaper et spennende og uvanlig kulturhistorisk landskap.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Til tross for sin beliggenhet rett utenfor Tromsø, er fangstanlegget på Guohcavuopmi/Brevikeidet i det store og det hele godt bevart. Bortsett fra lengst vest mot Gáranasvuotna/Ramfjorden der motorcrossbane og radaranlegg (EISCAT) ligger, er det gjort få inngrep i gropsystemene.

- I arealplanleggingen vil det være viktig å bevare helheten og sammenhengen i fangstanlegget, fra gropsystemene ved Gáranasvuotna/Ramfjorden i vest til Sandeggmoen i øst.
- Det åpne landskapet og utsikten mot skarene med reinens trekkeveier som munner ut på eidet må beholdes intakt.
- Turlandskapet i fjellområdene må beholdes uten tyngre anlegg og utbygginger. De oppmerkede stiene bør fortsatt gå utenom kulturminner.
- Ved anleggelse og vedlikehold av turveger o.l. må inngrep i kulturminner knyttet til reindriften i Romssavággi/Tromsdalen unngås. De bør synliggjøres og historien knyttet til dem formidles.
- I kommuneplanens arealdel bør landskapet vises som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.
- Landskapsinteressene må innarbeides dersom reguleringsplaner skal utarbeides for deler av området.

Fra Tromsdalen 1875.
Foto: Knud Knudsen, billedsamlingen Universitetsbiblioteket i Bergen
ubb-kk-ns-1704

Tromsdalstind - Sálašoaivi (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

0 1 2 3 4 5 6
Kilometer

MÅLSELVDALEN

Dølakultur og forsvar

Plassering

Kommuner: Målselv og del av Bardu kommune

Areal: 351 km²

Området ligger i landskapsregion 34) Indre bygder i Troms

Beliggenhet

Målselvdalen ligger i Målselv kommune i indre Troms. Elva som går gjennom dalen, har sitt utspring inne ved grensa mot Sverige og får tilførsel fra flere elver underveis før den blir det vi kjenner som Måselva fra Øverbygd og ned mot fjorden. Landskapsavgrensningen følger liene mot nord og sør og avgrenses mot øst der dalen blir trangere og mot vest langs Barduelva og E6.

Beskrivelse

Måselva er det dominerende og samlende elementet i landskapet. Den flyter rolig gjennom dalen og kjennetegnes ved de karakteristiske meandersvingene og den mektige fossen. Ved Bardufoss lufthavn møtes Måselva og Barduelva. Furuskogen var i utgangspunktet den største ressursen i området. Fra gammelt av var denne ressursen kjent og utnyttet av folk som bodde ved kysten. Hollendere skal også ha vært inne i områdene for å hente ut tømmer. Ellers ble dalen benyttet av samene til bosetting og vandring mellom sommer- og vinterbeiter. Noen steder hadde samene gjerdeplasser for rein. Disse ble senere overtatt av innvandrende nordmenn – ikke uten tvang. Det er også gjort funn tilbake til steinalder i området.

Fram til sist på 1700-tallet stod furuskogen tett på de store moene. Jens Holmboe (1752-1804) var fogd i Senja og Tromsø fogderi 1781-1800. Han foretok en reise innover i landet i 1789 sammen med skoginspektør Nicolai Hersleb Ramm fra Røros og ble overveldet over de store, rike og tilsynelatende uberørte områdene. Sammen med en kombinasjon av flere uår i jordbruket og generelle nedgangstider ga dette startskuddet til en innvandring av i hovedsak østerdøler og gudbrandsdøler fra slutten av 1700-, utover 1800- og innpå 1900-tallet. At fogdens utvalgte var fra Østerdalen og Gudbrandsdalen var ikke tilfeldig, bl.a. fordi han selv kom fra Lesja, men også ut fra at dette var folk som hadde greie på skogbruk.

Med fast bosetting ble det fart på utnyttelsen av skogen. Gårder ble ryddet og tømmer, bord, ved og milebrent tjære ble sendt av gårde nedover elva med «komser» - en båttype som var spesielt utviklet for å kunne brukes på den til dels grunne elva samtidig som de var i stand til å gå inneskjærs for å levere varer langs kysten. I de fleste små sideelvene til Måselva ble det etablert sager for å foredle tømmeret før utskipning. I alt skal det ha vært mer enn 25 oppgangssager fra tidlig 1800-tall og fram mot andre verdenskrig.

Etter hvert kom det også til sirkelsager. Å brenne tjære av røttene var også en viktig næringsveg for mange.

Skogryddingen ga grunnlag for et betydelig jordbruk som fortsatt er aktivt og livskraftig. Nybyggerne tok med seg sin byggeskikk og sin kultur og levemåte fra dalførene sørpå. I Målselv finner vi derfor en god del store to-etasjes tømra stuebygninger med østnorsk preg, og firkant-tun er mer vanlig enn ellers i fylket. Bygningene her er ofte større enn ute ved kysten. Dette skyldes god tilgang på tømmer og ved til oppvarming. Flere av gårdene hadde seterdrift oppe i liene mot fjellet – også det en tradisjon de tok med seg. Fremdeles har bygdene sin egen særpregede dialekt som kan sies å være en variant av østnorsk, men med et særegent tonefall, og i folkemusikken finner vi toner og melodier som er glemt på opphavsstedet.

Elva var viktig, ikke bare som ferdselsvei, men den ble også utnyttet på andre måter. Måselva, med Måselvfossen og Europas lengste laksetrapp, er ei kjent lakseelvsom fortsatt bidrar til en aktiv turistnæring. Bardufossen ble tidlig utbygd (1920) og skaffet strøm lokalt. Senere er det foretatt store kraftutbygginger lengre oppe i Barduelva (1960-tallet) og lengre oppe i Måselvassdraget.

Sist på 1930-tallet ble flyplassen på Bardufoss bygd, som en av de første i landsdelen. Flyplassen var strategisk viktig for tyskerne under andre verdenskrig og har senere vært svært viktig for det norske forsvaret. Etter krigen ble det bygd opp store militære anlegg flere steder i kommunen. Forsvaret setter fremdeles et sterkt preg på området med sine bygninger og anlegg, særlig ved flyplassen og langs E-6 ved Heggelia.

Landskapskarakter

Måselva er den sentrale livsnerven i dalen. Med sine karakteristiske meandersvinger danner den grunnlaget for det gode jordbrukslandet i dalen. Måselvfossen og Bardufossen er kjente landemerker.

Landskapet er preget av skogsdrifta og rydding av de store gårdene som ble påbegynt av dølene sist på 1700-tallet. Gårdene er store i nordnorsk sammenheng og er fremtredende i landskapet.

Forsvaret har med sin tilstedeværelse også satt preg på landskapet – både i form av bebyggelse, anlegg og aktiviteter.

Nasjonal interesse

Den omfattende utvandringa fra dårlige tider og fattigdom i dalene sørpå til det nye landet i nord, er en viktig del av nasjonens historie. Skogryddinga, jordbruksområdene, sagene, møllene og de karakteristiske tømmerbygningene er synlige spor etter denne epoken. Dølakulturen lever både materielt og immaterielt i Målselv og Bardu i dag, og gjør dette området forskjellig fra de tradisjonelle nordnorske bygdene.

I knapt noe område i Norge har det i etterkrigstida blitt brukt mer ressurser på utbygging av det norske forsvaret. Dette vises spesielt godt i flyplassområdet og i de store soldatforlegningene som finnes flere steder i dalen.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Et landskap med store gårder krever fortsatt drift i form av høsting og beiting for at karakteren skal bli opprettholdt.

- De karakteristiske bygningene bør vedlikeholdes etter antikvariske retningslinjer for å bevare sitt særpreg.
- Ved eventuell utbygging av vannkraft må det tas hensyn til sporene etter møller og sager, og elva som livsnerven i dalens historie må fortsatt kunne oppleves og forstås.

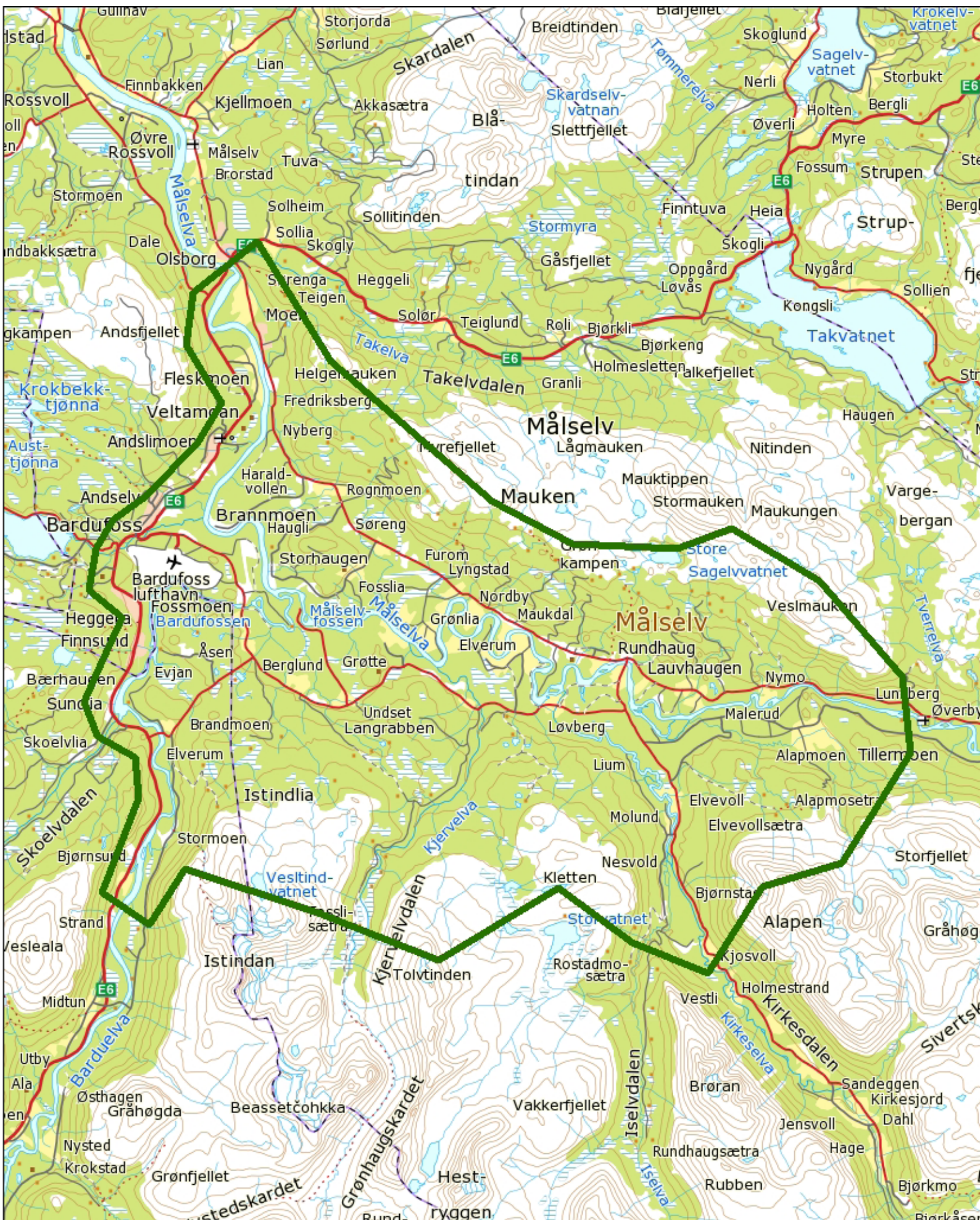
Forsvarets landskap er i endring. Mange av de hundrevis av brakker og innretninger som er bygd opp etter krigen anses i dag som umoderne eller uaktuelle for dagens krigføring og fiendebilde. Mange installasjoner er allerede avhendet eller revet/fjernet.

- Det er viktig at en del av disse anleggene sikres for framtida – enten gjennom ny bruk eller som militærhistorisk landskap.
- Området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Øverbygd i Målselv.
Foto: Erik Stenvik

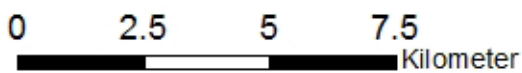

Bardu, Målselv (Høringsutkast)

Avgrensning av området

LENESJÁVRI/LEINAVANN

Fjell- og viddelandskap, samisk fangst- og reindriftslandskap

Plassering

Bardu kommune

Areal: 104,0 km²

Området ligger i landskapsregion 35) Lågfjellet i Nordland og Troms

Beliggenhet

Lenesjávri/Leinavann, 491 m.oh. er en kilde til Barduvassdraget. Det ligger i et fjell- og viddelandskap med store, fiskerike sjøer innerst i Troms, mellom Dividalen og Rohkunborri nasjonalparker.

Vannet er 28,3 km² stort og 15 km langt og består av to basseng. Det strekker seg fra det regulerte Álttesjávri/Altevann og innover til svenskegrensen. Man kommer seg dit med båt. Området er ubebygget, bortsett fra noen få hytter. Landskapet omfatter hele vannet og områdene på land opp til nærmeste høydedrag. I ytterenden inngår eidet mot Álttesjávri/Altevann (Ostu), også de deler av arealet som i dag er neddemmet.

Beskrivelse

Lenesjávri/Leinavann er et landskap med stor tidsdybde og kulturminner som spenner fra steinalder og fram til vår tid. Området ligger svært sentralt i forhold til reinens tradisjonelle trekkleier og samenes historiske handels- og flytteveier mellom øst og vest, innland og kyst. Landskapet har store naturverdier og særegne landskapsformasjoner skapt under siste istid.

Kulturminnene vitner om kontinuitet i ressursutnytting og

landskapsbruk siden yngre steinalder (4.500-1.800 f.Kr.) og fram til våre dager. Rein og fisk har vært de sentrale ressursene. I buktene finner vi boplasser fra tidlig metalltid (1.800 f.Kr. - Kr.f.) og forskjellige slags tufter og ildsteder av ulik alder side om side. Forekomsten av ulike boligtyper vitner ikke bare om tidsdybden, men også om forskjellig varighet på opphold. Lenesjávri/Leinavann er for øvrig første gang nevnt i svenske skattelister fra 1500-tallet som skattetråsk for fjellsamer. I de samme områder finnes også teltleire med matgammer og kjølegroper som har vært brukt av bardudølene i forbindelse med fiske og fritid i nyere tid. Samlokaliseringen forteller oss om kontinuitet i ressursutnytting og om forhold ved naturmiljøet som har holdt seg uendret over lang tid - slik som reinens trekkemønster og beitebehov, fiskebestanden, landingsforholdene for båt og tilgangen på brensel og drikkevann.

Området har mange fangstanlegg for villrein av forskjellig slag. Det største er et fangstgropsystem på Ostu med 88 groper. Anlegget har vært i bruk over et langt tidsrom (dateringer fra yngre steinalder til Kr.f.). Det sperrer eidet mellom Lenesjávri/Leinavann og Álddesjávri/Altevann i hele dets bredde og har fungert som et effektivt stengsel for reinens høsttrekk. Gropene er innrettet i terrenget i forhold til sandrygger danner av breelver under siste istid.

Breelver har også skapt rullesteinsryggene og -grunnene i Lenesjávri/Leinavann. I sørenden av vannet finner vi en egen type fangstanlegg for villrein på holmer og nes med slik rullesteinsur. De kalles på samisk čillat (bøgesteller) og består av groper kastet ut i ura. Utkastingslaget danner solide voller jegerne har gjemt seg bak. Čillaene ligger i klynger og på rekke og er orientert i retning høsttrekket. Holmene ligger nært land og villreinen har åpenbart passert dem under trekket.

Lappbukta. Foto: Stine Benedicte Sveen

På rullesteinslokalitetene finner vi også kjøttgjemmer og sommergraver. Sommergravene er midlertidige graver som ble anlagt etter misjonstiden på 1600-1700-tallet, da samene ble pålagt å begrave sine døde i vigslet jord på kirkegården. Sommergravene måtte ligge lett tilgjengelig og der det ble tidlig bart, slik at de døde kunne graves opp og fraktes bort på sledeføre på vårisen. Rullesteinslokalitetene ved Lenesjávri/Leinavann var godt egnet til formålet. Landskapstypen ble nok også valgt ut fra tidligere symbolsk og rituell funksjon. Førkristne samiske graver ligger gjerne på nes, holmer og øyer. Slike steder er overgangssoner i terrenget og kan ha representert terskler til en annen verden. Ved Lenesjávri/Leinavann finner vi offerplasser med tilsvarende beliggenhet, ved innsnevring i vannet.

Landskapskarakter

Landskapet er et typisk fjell- og viddelandskap i indre strøk av Troms. Det inngår i et vassdrag med flere store og fiskerike sjøer. I tusenvis av år har landskapet vært sentralt både for reinens migrasjonsruter og for samenes ferdsels-, handels- og flytteveier mellom øst og vest, innland og kyst. Rein og fisk har vært livsgrunnlaget både i fangstsamfunnet og det senere reindriftssamfunnet. Dette har skapt kontinuitet i lokaliseringen av kulturminnene, samt kulturmiljøer med stor tidsdybde. Det pågår fortsatt reindrift i området.

Bardudølene har i flere generasjoner hatt opphold ved Leina i sommerhalvåret for å drive matauk og friluftsliv. Spredte leirplasser og store båtoppsett ved Ostu vitner om denne bruken.

Nasjonal interesse

Landskapet er usedvanlig rikt på kulturminner og viser tidsdybden i den samiske bruken av området. Kulturminnene ligger i sitt opprinnelige miljø, i et område med store naturverdier og særpregede landskapsformasjoner. De har stor opplevelsesverdi og stor verdi som kilder til samisk historisk landskapsbruk og kunnskap om reinen og naturmiljøet. Landskapet har også stor utsagnskraft når det gjelder samisk religion. Bruken av ura til rituelle formål er typisk for det førkristne samiske samfunnet. Også andre særtrekk ved den

lokale topografien har blitt utnyttet rituelt. Offerhandlinger ved passasjer i form av strømmer mellom vannene føyer seg inn i en større samisk religiøs kontekst.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Kulturminnene i området er generelt svært sårbare da de ligger helt framme i dagen eller skjult av et ytterst skrint lag vegetasjon, og for det meste i et åpent og lett framkommelig terreng. Det gjelder boplasser fra tidlig metalltid, fangstgrupper, Čillat (bogasteller) og gravholmer, alle verdifulle kulturminner av stor betydning for landskapskarakteren til området.

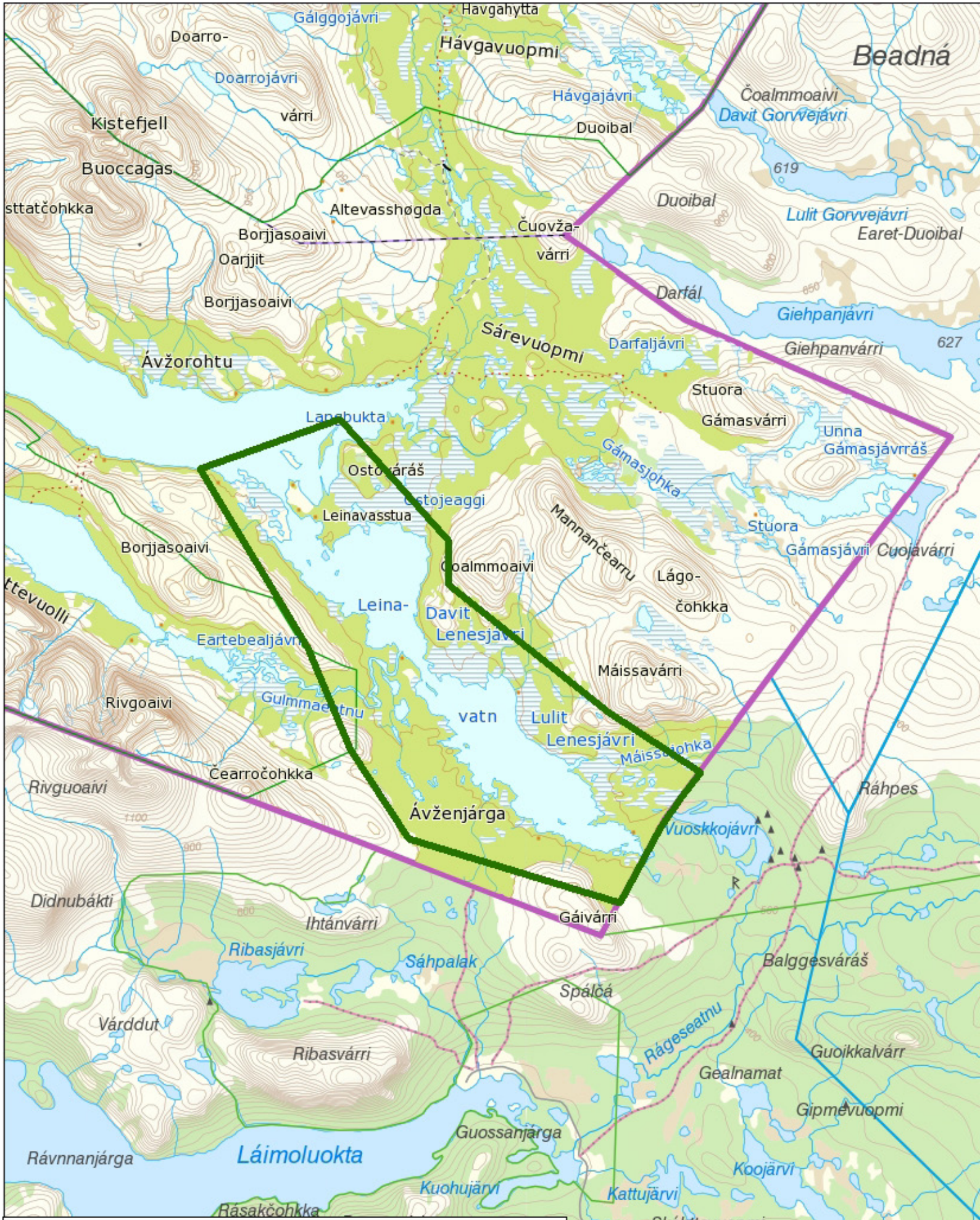
Friluftsliv og camping representerer den største utfordringen. Leiraktiviteten setter spor som påvirker kulturminnene, i form av slitasje på vegetasjon, fysiske markinngrep, avfall, samt møblering av uterom med benker, plattinger og lignende.

- Det bør utarbeides en forvaltningsplan for området i et samarbeid mellom kommunen, Sametinget og med virkning fra ulike brukergrupper.
- Miljøovervåking av slitasje på terrenget og kulturminnene bør vurderes iverksatt. Det har vært iverksatt stimerking for å lede trafikken utenom boplasslokalitetene og det bør satses videre på informasjonstiltak. Ostu er et særlig utsatt område.

Rullesteinsholmene i innerenden av vannet er sammenhengende kulturminnelokaliteter. Holmene bærer preg av en viss bruk i forbindelse med moderne fiske. Dette skjer i beskjeden omfang, men kulturminnetettheten gjør at kulturminnene likevel er utsatt.

- Området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Leina (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

0 2 4 6 8
Kilometer

SENJAS VESTKYST / SÁŽŽÁ OARJJÁBEALRIDDU «Senjakysten er ofte kløyvd»

Plassering

Ytre deler av Berg, Torsken, Tranøy og Harstad kommuner
Areal: 1116,8 km²
Området ligger i landskapsregion 37) Kystbygdene i Troms

Beliggenhet

Området er eksponert mot Norskehavet i nord og nordvest og Andfjorden i sørvest. Avgrensningen er definert av det karakteristiske fjord- og fjellandskapet på en del av Senjas vestkyst. Avgrensningen mot øst er skjønnsmessig satt ved de fjellene som dominerer bak fjordbunnene. I vest er grensen satt i havet slik at landskapet både omfatter sjø og tidligere bebodde samlinger av øyer, holmer og skjær, de såkalte øyværene.

Beskrivelse

Kysten karakteriseres av dype fjorder og fjordsystem omgitt av høye fjell med høyder mellom 600 og 1000 meter. I skalden Einar Skulasons sjømannsvers fra 1100-tallet beskrives Senjakysten slik: «Opt er men klofid Senju», som betyr «Senjakysten er ofte kløyvd». Langsetter fjordene finnes smale strandflater som har gitt grobunn for husdyrhold og stedvis åkerbruk. Fiske og fangst av sjøpattedyr har vært av avgjørende betydning for bosettingen, og rett utenfor kysten finnes hundrevis av fiskegrunner som har vært et viktig grunnlag for hjemmefiske.

Lenger ute i havet finnes grunne havområder eller fiskebanker, med store fiskebestander.

Strandflaten er i hovedsak smal med noen unntak, som havsvikene Kjerringvika, Sandsvika, Teistevika og Grunnfarnesfjorden. De marine ressursene og tilgangen på brukbart beiteland har gitt en enestående stabilitet i bosettingen over flere tusen år. I fjordene og havsvikene finnes nedgravde hustuffer fra steinalderen i klart markerte strandvoller. Dette har vært solide konstruksjoner og kan tyde på vinterbosetting under innsiget av skrei i mars og april. På de samme stedene i fjordene finner vi et stort antall hustuffer og nausttuffer fra jernalderen og gårdshauger fra mellomalderen. Hustuftene fra jernalderen er imponerende store, opptil 45 meter lange og svært tydelige, med veggvoller, innganger og avdelte rom for husdyr og mennesker.

Senjakysten har også spor etter sjøsamisk og reindriftnoma-disk bosetting i eldre og yngre tid. I et fjellpass mellom Tverrfjellet og Sørfjellan på grensen mellom Tranøy og Torsken kommuner, ligger en samling av bogastiller, finurlig plassert på begge sider og helt inntil reintråkk som er hardt-rampet av villrein og senere tamrein over tusenvis av år. I nært tilstøtende område finnes et samisk offersted. Navn på fjell og formasjoner i kystlandskapet peker i retning av samisk mytologi. Samiske urgraver finnes også.

Utsikt mot Sifjorden og Andfjorden. Foto: Hans-Peder Pedersen

Gårdshaugene langs ytterkysten av Senja representerer i særlig grad bosettingen i mellomalderen og reflekterer trolig etableringen av markedsfisket. De vises ofte som monumentale kulturminner i landskapet, særlig på de stedene som ble forlatt etter mellomalderen. De finnes i så godt som alle fjordene fra nord til sør, men er spesielt tallrike i Berg og Torsken kommuner. Haugene kan være flere meter høye og flere hundre meter i utstrekning, og gjenspeiler langvarig bosetting over et konsentrert område. De inneholder bygningsrester og husholdningsavfall, fiskeredskap og ikke minst keramikk, som forteller om det omfattende handelssamkvemmet gjennom tørrfiskhandelen med det kontinentale Europa.

Utenfor Senjakysten ligger tidligere bebodde klynger av øyer, holmer og skjær, de såkalte Senjaværene. Her finner vi, fra nord mot sør, øyværene Bergsøyen i Bergsfjorden, Holmenvær, Ørja, Langværan, Svellingan i Torsken, Halvardsøy i Tranøy og Steinavær i Andfjorden (Harstad). De rike forekomstene av sild og skrei utenfor Senjakysten i 1880-årene la grunnlaget for en storstilt og svært synlig utbygging av moloanlegg på øyværene. Utbyggingen kan sees på som et uttrykk for synliggjøring av maritim territorialitet under framveksten av nasjonalstaten. Øyværene ble fraflyttet rundt 1900-1920. Utviklingen mot større fiskefartøy gjorde havnene både for små og for grunne. Større fartøyer med dekk og lugar åpnet også opp for muligheten av å bo om bord under fisket, og behovet for tilgang til rorbuer på øyværene ble mindre. Ved motorens inntreden mot slutten av perioden, ble behovet for nærhet til fiskefeltene mindre og øyværene var på kort tid blitt overflødige.

Den nyere bebyggelsen på Senjas ytterside er i all hovedsak fra 18- og 1900-tallet. Bebyggelsesstruktur og skala er stort sett intakt. Endringer i fiskeriene og nye krav til havnefasiliteter har medført at noen av bygdene har fått en bymessig utvikling. Dette gjelder i første rekke Gryllefjord, men også til en viss grad Torsken, Sifjord, Senjahopen og Mefjordvær. Gruvesamfunnet Skalandskallen skiller seg ut som tettsted og kommunesenter. Tettstedene domineres i stor grad av industribygg i fjæresonen tilknyttet mottak og foredling av fisk.

Et av de tidligste bergverkseventyrene i Troms fylke foregikk på Hellandsneset i Berg kommune. Et walisisk foretak oppførte i 1872 et anlegg for uttak og utførsel av nikkel. Gruvegangen går ned fra land og inn under havbotn. Virksomheten sysselsatte 430 mann på det meste, og en hel liten by ble bygd opp i tilknytning til virksomheten, blant annet med egen kirke. I fjellet over verket ble det anlagt en stor demning, og høsten 1882 ble Europas første vannkraftverk satt i drift. Virksomheten opphørte i 1886. Demningen står fortsatt, og det finnes mange spor og ruiner etter anlegget.

Landskapet rommer også et annet industrieventyr med grafittverket på Skalandskallen i Berg, som ble oppført i årene 1918-1920. Grafitt er et industrimineral med mange anven-

delsesområder, blant annet innenfor rustningsindustrien. Den urolige verdenssituasjonen med to storkrigene medførte stor etterspørsel etter dette produktet. De mange tyske forsvarsstillingene fra andre verdenskrig som finnes i Bergsfjorden er dels anlagt for å beskytte anlegget mot angrep fra alliert side. Det eldste anlegget på Gruvebakken i fjellet over Skalandskallen forteller historien om et særpreget gruvemiljø i en spennende og dramatisk natur, som under tiden var Nord-Europas eneste grafittverk.

Landskapskarakter

Landskapet på Senjas vestkyst viser en blanding av vill natur og lang kontinuitet i bosetting og ressursutnytting. Steile og forrevne fjellrekker strekker seg flere kilometer ut i havet, og mellom fjellmassivene ligger vest- og nordvestvendte fjordsystem med smale strandflater og flatere fjordbunner. Her, eksponert mot storhavet og med bratte fjellpass som kontaktveier over land, har folk bodd i tusener av år, og et stort antall tufter og gårdshauger forteller om fortidig liv. Den tette bebyggelsesstrukturen fra forrige århundre med rekker av fjøs/sommerfjøs, boliger og naust med støer, er også i stor grad intakt. Øyværene utenfor er små, flate holmer i storhavet der store ruinsystemer vitner om hektisk aktivitet for ikke så lenge siden.

Nasjonal interesse

Kombinasjonen av vill natur og langvarig bosettingshistorie gjør vestkysten av Senja med øyværene til et vitnemål om menneskelig tilpasning og vilje til overlevelse.

Steinaldertufter, gårdsanlegg fra jernalderen, gravrøyser, gårdshauger, gammetufter og samiske offersteder er bevart i stort antall langs denne ugjestmilde kysten. Klynger av tett småhusbebyggelse fra 1800-1900-tallet med boliger fjøs, sommerfjøs og naust med støer gir bygdene et sjeldent preg av autenticitet. Bosettingen på utsatte steder vitner om naturmiljøets rikdom og stabile ressurser i havet, og som fortsatt utgjør en økonomisk bærebjelke for kystkommunene Berg og Torsken. Øyværene var sentrale steder i denne ressursutnyttelsen, og landskapet inneholder særlig mange slike steder.

Øyværene knyttes til ei brytningstid med fiskeriteknologiske endringer og nasjonal satsing på maritim infrastruktur. Det omfattende ruinlandskapet på de flate holmene ute i storhavet gjør øyværene til unike og uttrykksfulle kulturmiljøer.

Gruveanleggene på Hellandsneset (Nikkelverket) og Skalandskallen (Gruvebakken) er svært tidlige industriforetak i nasjonal og internasjonal sammenheng der historien vises godt gjennom de mange bevarte sporene etter anleggene. Europas tidligste elektrisitetsverk bygget på vannkraft vises fortsatt med damanlegget ovenfor ruinene etter Nikkelverket.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

En vesentlig kvalitet ved dette området er kombinasjonen av vill natur og spor etter langvarig bosetting, der de førhistoriske kulturminnene er særlig godt bevart i sine opprinnelige miljøer.

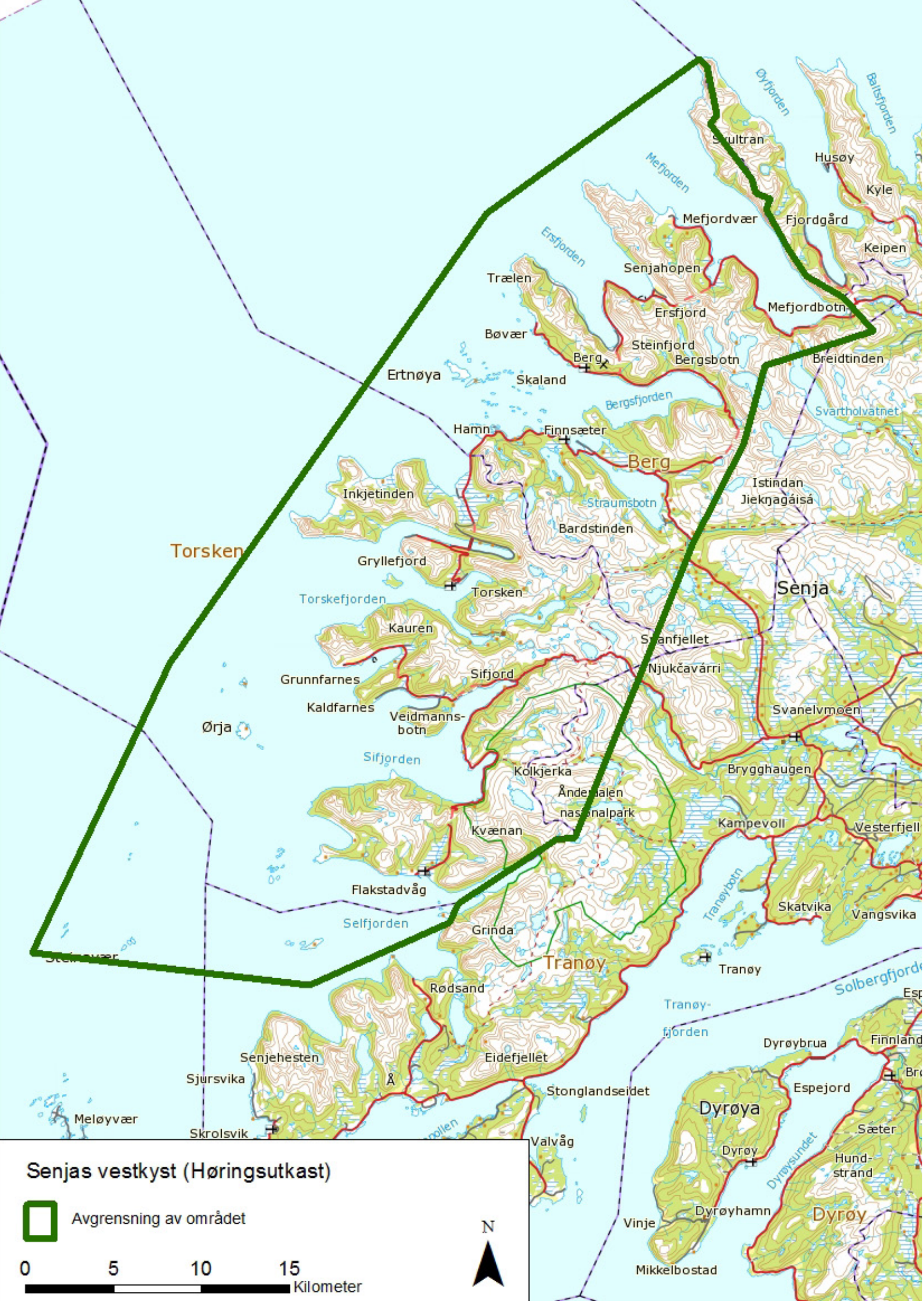
- Det er vesentlig at ny virksomhet tar hensyn til denne viktige kvaliteten, slik at kulturhistorien fortsatt er lesbar.
- Bebyggelsens struktur og skala bør opprettholdes.
- Spredt bebyggelse bør unngås i LNFR-områdene, og ny bebyggelse bør unngås på øyværene og i de ubebygde områdene med mange fredete kulturminner.
- Bruksendring av eksisterende bebyggelse vil være å foretrekke fremfor ny fritidsbebyggelse, men det er viktig å opprettholde bygningenes innbyrdes størrelsesforhold.
- Plassering av nye bygninger bør gjøres i områder der det er bebyggelse fra før, og den nye bebyggelsen bør ha samme karakter som den som finnes i området.
- Øyværene dekker små areal og er sårbare for større anlegg i sjøen rundt og på land.
- Det bør utarbeides en forvaltningsplan som sikrer et vern og en bruk som er forenlig med de kulturhistoriske verdiene for de to nedlagte gruveområdene i Berg kommune, Nikkelverket og Gruvebakken på Skaland.
- Kommunene bør legge områdene inn i sine kommuneplaner som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.
- Det kulturhistoriske landskapet på Senjas vestkyst dekker et stort areal, og det kan være behov for å differensiere forvaltningen av arealene.
- Retningslinjer og generelle bestemmelser bør omhandle bebyggelsens struktur, størrelse, utforming m.m. og de ubebygde landskapsrommene med automatisk fredete kulturminner og øyværene.

Molo på Steinavær. Senja i bakgrunnen.

Foto: Troms fylkeskommune, kulturetaten v/ Harald G. Johnsen

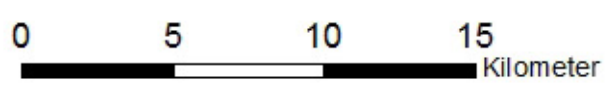

Senjas vestkyst (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

GRATANGEN / RIVTTÅK

Fjordlandskap og krigslandskap

Plassering

Gratangen Kommune

Areal: 110,1 km²

Området ligger i landskapsregion 32) Fjordbygdene i Nordland og Troms

Beliggenhet

Gratangen kommune ligger i Sør-Troms og grenser i sør mot Skånland og mot Narvik i Nordland fylke, i nord mot Lavangen og i vest mot Ibestad. Gratangsfjorden strekker seg langt inn i kommunen mot sørøst der den treffer slake lier og runde fjellkoller.

Beskrivelse

Landskapet består av fjorden omkranset av elvedaler og ås- og fjellsider, samt dalførene fra Foldvik, Laberg og Fjordbotn opp til ca. 200 m.o.h. Fjellsiden på nordsiden i indre del av fjorden er bratt, ubeboelig og overgrodd med tett bjørke- og olderskog. Lenger ute utvider fjorden seg, til et flatere landskap preget av jordbruk og beiteland. Her ligger gårdsbrukene tett og er relativt små, slik vi ofte ser i områder der jordbruket ikke var hovednæring. Som ofte ellers i Nord-Norge går mange av brukene fra fjære til fjell. Dette preger også til en viss grad landskapet i form av gjerder og vegetasjonsskiller. Inne i fjordbotn ligger det store flate moer bestående av marine avsetninger. Her er gårdene, etter nordnorsk målestokk, litt større.

Oppe i lia mot E6, sørøst i området, ligger fine beitebakker der skogen ikke har fått etablere seg.

Utover langs fjorden fra Årsteinbrua ligger det flere store hvite sjøhus (brygger). Disse illustrerer Gratangens fortid som en viktig fiskeri- og fangstkommune. Litt lenger ut, i Foldvik, ligger ytterligere tre anlegg. Her står fortsatt de karakteristiske ruvende nothjellene, som ble brukt til å tørke bomullsnøter. Til alle bryggene hørte det båt med mannskap. Båtene ble brukt i sesongfiske langs hele norskekysten og ga arbeid og inntekt til mange familier. Det spesielle i Gratangen var at mange av båtene i tillegg drev selfangst på Ishavet. Den første ishavsskuta ble innkjøpt til Gratangen i 1904. Den siste ishavsskuta fra Gratangen, Myregga, ble kondemnert i 1982.

Også den samiske befolkningen deltok i ishavsfangsten. Bruket Sortebeck, på gården Laberg, hadde flere ishavsskuter der både eier og mannskap var samer. Der er det i dag et fredet samisk bygningsmiljø med ei brygge (lagerbygg) helt ute på berget hvor større båter kan legge til.

Gratangen har fremdeles en aktiv og mangesidig satsing på kystkultur, om enn i en modernisert utgave. Ved Fartøyvern-sentret i Hellarbogen istandsettes gamle båter fra Nord-Norge, og i fjordbunnen ligger Båtmuseet med samlinger av tradisjonsbåter. Sentret har også nasjonalt ansvar for samisk båttradisjon.

I Foldvik står fortsatt tre nothjeller. I fjære er de rustne spekktankene det tydeligste minnet fra tida da ishavsfangsten foregikk.

Foto: Troms fylkeskommune, kulturetaten v/Olav Austlid

På midten av 1700-tallet må den samiske bosetningen ha vært av en slik størrelse at Laberg ble valgt som et av to steder i Sør-Troms der Thomas von Westen fikk bygd en «finneskole» i regi av «Finnemisjonen». Inne i fjordbotnen ligger for øvrig Eliborg, et prakt eksempel på hvordan den norske staten bygde internatskoler. Bygningen er fra 1926 og er et forholdsvis sent eksempel på en skolehistorie som var vanlig i mange deler av fylket tidligere, nemlig internatskolene.

Kommunen har fremdeles en aktiv reindriftsnæring. Innenfor området finnes både vinter-, høst- og vårbeite samt kalvingsland. Fra gammelt av kom reinflokkene over fra svensk side om våren, over Torneträsk og ned Labergdalen, til sommerbeitene ute ved kysten. Derfor ble Laberget, nederst i dalen, møteplass og sted for handel mellom samene og den norrøne befolkningen.

Det finnes også eksempler på kvensk innvandring til Gratangen – bl.a. ved at barn i nødsår ble sendt over grensen med samene for å søke en bedre tilværelse i bygdene ved kysten. Historien er illustrert i Gratangen gjennom gammen på Skifte, som opprinnelig ble bygd i 1856-57 av Johan Mikkelsen. Som barn ble han sendt fra Pajala i Sverige til Sør-Troms sammen med sin søster. På veien ble de to barna skilt, og først da de var gamle, fant de ut at de gjennom hele livet hadde bodd i to nabobygder uten å vite om hverandre.

Gratangen har også en svært viktig plass i krigshistorien. I april- og maidagene 1940 foregikk det harde kamper både på Gratangsfjellet og inne i fjordbotnen. Tyske styrker som skulle nordover fra Narvik ble møtt av norske styrker, og det oppstod flere kamphandlinger i området. I fjordbotnen finnes en rekke fysiske spor og minnesmerker etter kampene, og flere tyske anlegg finnes i området. Ved Foldvik ble hurtigruteskipet Dronning Maud bombet og senket av tyske fly den 1. mai 1940. Skipet kan fortsatt sees under vann på stille dager.

Landskapskarakter

Fjorden er det samlende elementet i landskapet. Den, og til en viss grad elvedalene, var veien inn og ut av bygda før veiutbyggingen som i hovedsak først kom etter midten av 1900-tallet. Dette er et typisk nordnorsk fjordlandskap, der sjøen har vært hovedarbeidsplass. De store bryggene og nothjellene ses tydelig langs fjorden og vitner om stor aktivitet tilknyttet fiske og ishavsfangst.

En smal stripe land mellom fjell og hav gjør det mulig å bo og drive småskala jordbruk. Dalførene gir adkomst til og fra beiteområder i fjellene omkring, både for de fastboende og for reindriftsutøverne. Elvene og fossestrykene har gitt grunnlag for viktige næringer som møller og kraftproduksjon.

Flere steder i terrenget finnes fortsatt spor etter krigshandlingene i 1940 og fra tiden da landet var okkupert.

Nasjonal interesse

Ishavsfangsten var en viktig næringsvei helt fra yngre jernalder og nesten til våre dager. Det er bevart få kulturminner som forteller om dette. Gratangsfjorden, med de hvite bryggene og nothjellene, er snart det eneste landskapet der det finnes flere slike kulturminner i sin opprinnelige sammenheng. Bryggene og nothjellene representerer ishavsfangsten så vel som det lokale fisket, og representerer dermed en variant av den typiske nordnorske kombinasjonsdrifta.

Møtet og handelen mellom samer og nordmenn, som er nevnt allerede i Ottars beretning fra 800-tallet, eksemplifiseres av gården Laberg/Sortebekk som etter hvert utviklet seg til et samisk handelssted. At også samer drev handelssteder på lik linje med norske kjøpmenn, er lite kjent i vanlig historiefremstilling.

Krigshandlingene i 1940 har også satt sterke spor i området, både fysisk og mentalt. Noen av de viktigste slagene i kampen om Narvik foregikk i disse områdene.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Strandsonen fra Årsteinbrua og utover til Foldvik på sørsida av fjorden er sårbar for ny bebyggelse som kan forstyrre virkningen av de store bryggeanleggene. De store bryggene og nothjellene har i dag mistet sine opprinnelige funksjoner, men mange av dem brukes aktivt i turistnæringen.

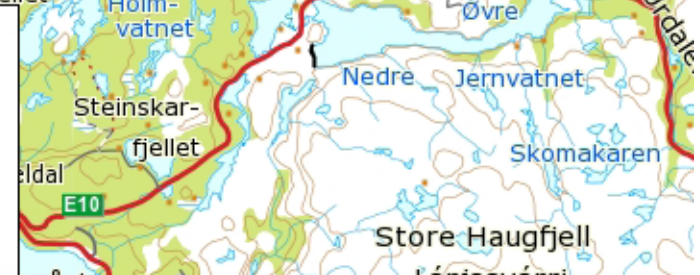
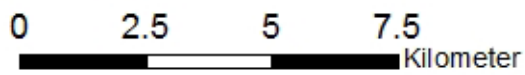
- Det er viktig at det lages en plan for vedlikehold av disse anleggene.
- Beitebakkene opp mot Gratangsfjellet er et karakteristisk trekk i det gamle jordbrukslandskapet og fortsatt beiting er viktig for å opprettholde dette. Skjøtsel og vedlikehold av kulturlandskapet på gårdsbruk langs fjorden er tilsvarende viktig, men krevende å få til der vanlig drift er opphørt.
- Kommunen anbefales å legge landskapet inn i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlig hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.
- Noen av de mest typiske stedene, som Foldvik og Laberg, bør ivaretas gjennom reguleringsplan med bevaringsformål.

Gratangen (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

MARKEBYGDENE I SKÁNIK/SKÅNLAND

Kulturelle og næringsmessige endringer i et samisk landskap

Plassering

Skånland kommune

Areal ca 100,1 km²

Området ligger i landskapsregion 32) Fjordbygdene i Nordland og Troms

Beliggenhet

Landskapet omfatter jordbruks- og utmarksområdet mellom de overveiende norske bosettingsområdene ved sjøen i nord og vest, og fjellmassivet sørøst for dette.

Beskrivelse

Det som i dag kalles markesamisk kultur og historie oppsto fra 1600-tallet fra Malangen i Troms og inn i de nordligste deler av Nordland. Den største ekspansjonen skjedde imidlertid fra slutten av 1700-tallet og i en 100-års periode innpå 1800-tallet. Bakgrunnen var at mange reindriftsfamilier valgte å slå seg ned som bofaste bønder i sommerlandet sitt. For noen var dette et resultat av problemer i reindriften og påfølgende fattigdom, mens andre ser ut til å ha kommet fra velstående reindriftsfamilier som bevisst valgte en annen levevei.

Nyetableringene skjedde gjerne i områdene ovenfor gårdsbebyggelsen langs kysten, dvs. «oppe i marka», både på

fastlandet og på de store øyene. I disse områdene finnes derfor et bredt spekter av kulturminner som kan knyttes til overgangen fra reindrift (teltboplasser, melkeplasser, offersteder) til jordbruk (beitelandskap, fjøs-/gammetufter, bygninger). Kulturminnene forteller til sammen historien om hvordan mange reindriftssamer ryddet seg et småbruk eller en gård på den gamle plassen der de hadde bodd sommerstid mens de melket reinen og fisket i sjøen.

Nyrydningene lå gjerne ved de gamle flytteveiene. Beliggenheten var strategisk for å kunne kombinere reindrift, jordbruk, fiske og utmarksnæringer. Etter hvert ble reindriften av mindre betydning, senere også fisket, mens jordbruket overtok som viktigste næringsvei. Den samiske identiteten har imidlertid hele tiden stått sterkt i befolkningen, og gjør det fortsatt.

I nordre del av området, Sandemark, er det i dag en del eldre bebyggelse, samt nye hytter. For øvrig er imidlertid dette landskapet i det store og hele fraflyttet. Her ligger den gamle skolen, et monumentalt og nokså fremmedartet bygg beliggende på en høyde i skogen. Skolen er en viktig del av samisk lokal identitet, men også pedagogisk velegnet til å formidle den fornorskingsprosessen som ikke minst skolesystemet var en viktig del av.

Høyere opp til fjells ligger boplassen Vilgesvårre/Blåfjell, med gjenoppbygde gammer og andre bygninger og kulturminner. Dette er i dag et populært utfartssted, som benyttes aktivt til

Selv om mange er nedlagte er det fortsatt drift i enkelte av småbrukene i marka. I tillegg til sau beiter også rein her, slik at kulturlandskapet delvis holdes i hevd. Her fra Rámavuolli/Reinåsen. Foto: Lars Børge H. Myklevold, Samediggi/Sametinget

formidling av den samiske historien i området. Høgfjellsområdene benyttes også fortsatt til ferskvannsfiske, bærplukking og jakt.

Gamle veifar fører over skarene til de lavere beliggende bygdene på Tjeldsundsida. Her finner vi et levende markebygdmiljø der flere fortsatt driver gårdsdrift med sau, slik at størstedelen av kulturlandskapet fortsatt holdes i hevd. Her er også en del kulturminner knyttet til jordbruk og gårdsdrift, for eksempel tufter etter den første fjøsgammen, det «moderne» sammenbygde fjøset og gårdens første tømmerhus. Dette landskapet representerer et tverrsnitt av det ressursområdet som markebygdene utnyttet.

Landskapskarakter

Markebygdene preges av jordbrukslandskap i skogsområdene og de lavereliggende fjellområdene ovenfor den kystnære bebyggelsen, derav benevnelsen «markebygder». En vesentlig del av landskapet består likevel av utmark, både i skoglandskapet og de høyereliggende fjellområdene. I sør og øst stiger landskapet bratt opp til snaufjellet.

Nasjonal interesse

Kjerneområdet for markesamisk kultur finnes i dag i markebygdene i Skånland og Evenes kommuner. Landskapet formidler i hovedsak overgangen fra reindrift til småbruk, og vitner om en spesiell samisk tilpasning i skjæringspunktet mellom en tradisjonell sjøsamisk bruk og reindriftnomadisme, samt mellom nordsamer og lulesamer lenger sør. Landskapet bidrar dermed til å eksemplifisere mangfoldet i samisk bosetting og identitet og den fleksibilitet i næringstilpasning som har preget historien i Troms for alle folkegrupper.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Jordbrukslandskapet er dels preget av gjengroing og dels av modernisering. Noen innmarkstykker ligger brakk og benyttes som beite, mens andre driftes etter moderne prinsipper med store landbruksmaskiner. Utmarksbeitene synes å være i rimelig bra hold, til tross for gjengroing også her. Hogst for å levere trevirke til et fjernvarmeanlegg synes å ha hjulpet til å holde beitelandskapet åpent. Samtidig kan maskiner brukt i slik skogsdrift forårsake skader på kulturminner, uten at det så langt er rapportert om skader. De høyere beliggende utmarksområdene synes stort sett uendret, da sauebeiting bidrar til vedlikehold.

Mange av småbrukene er nedlagt. Enkelte er bra vedlikeholdt, mens noen står til forfall. Forfallet gjelder kanskje i særlig grad nedlagte fjøs, mens det gamle våningshuset ofte fortsatt er bebodd.

Sametinget har registrert mange fredete bygninger i markebygdene. Det vil ikke være mulig å ta vare på alle disse bygningene, men at det bør tilstrebtes å ivareta et representativt utvalg for ettertiden.

- Kommunen bør legge områdene inn i kommuneplanens arealdel som hensynszone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken. Generelle bestemmelser kan benyttes f.eks. knyttet til endringer av de registrerte bygningene.

Vilgesvårri/Blåfjell er den høyest beliggende av markebygdene. Barna her hadde lang vei til skolen nede i Sáttiidvuopmi/Sandemarka.

Foto: Lars Børge H. Myklevold, Samediggi/Sametinget

Harstad

Stangnes

Medkila

Breivika

Ruggevika

Kilbotn

Sørvika

Sørvika

Hamna

Gausvika

Skånland

Skånland

Skånland

Skånland

Skånland

Skånland

Skånland

Skånland

Skånland

Skånland

Skånland

Skånland - Skániid (Høringsutkast)

Avgrensning av området

0 1 2 3 4 5 6 Kilometer

Skånland

Skittendalen

Skittendals-

tinden

Skittendals-

tinden

Skittendals-

tinden

Skips-

vatnet

Lasselitinden

Sørrollnes

Djupvika

Elvebakken

Renså

Tovik

Sande-

marka

Tovik-

fjellet

Blåfjelle

Rismåss-

tinden

Flat-

fjellet

Eriksjor

Kvitfors

Lakså

Lakså

Stortinden

Drangen

Mevatnet

Sula

Forså

Svellen

Spåddal

Balteskaret

Krokmyr-

dal

Storjordalen

Trangdalsv

Pungdalstind

Blåvatn-

hytta

Niingen

Dragvik-

fjellet

Str

Bogen

Lenvika

Skogøya

Bjellund

Liland

Vollen

Forra

Forra

Forra

Forra

Forra

Forra

Forra

Forra

BJARKØYA

Tore Hunds landskap

Plassering

Harstad kommune

Areal: 1,1km²

Området ligger i landskapsregion 37) Kystbygdene i Troms

Beliggenhet

Bak Grytøyas steile, nordvendte fjellrygg dukker Bjarkøya opp. Langs sørsiden, mellom Bjarkøy og Grytøy, går det strømrike Kvernsundet. På nordsiden finner en storhavet, men også idylliske holmer med kritthvite sandstrender. Fra Bjarkøy kan en se nordover mot Andøya og Senja, østover mot jordbruksøya Sandsøy og videre mot fastlandet og øyene i Vågsfjordbassenget. Lenger ut ligger øyværene, som på 1800-tallet var viktige baser for fiskeriene.

Beskrivelse

Øya deles omtrent midt på av et markert eid. Eidet er et sammenhengende innmarksområde fra fjære til fjære, fra sør til nord, med bebyggelsen i hovedsak samlet i to rekker – Øvergården og Nergården. I heiene på begge sider er det fra gammelt av gode sauebeiter, selv om kratt og skog nå er i ferd med å ta over.

På andre halvdel av 1800-tallet tok Th. Winther, en av datidens omreisende arkeologer, til orde for at Tore Hund kunne ha bodd på Øvergården. Tore tilhørte det som kalles Bjarkøyætten - en høvdingætt fra vikingtiden med hovedsete på Bjarkøy. I middelalderen ble ætten en lendmannslekt med store eiendommer i og utenfor Hålogaland. Tore var en

mektig høvding i Hålogaland og en av lederne i opprøret mot kong Olav Digre (Olav den hellige). I følge Snorre var også Tore en av de som drepte kongen i slaget på Stiklestad.

Også vår tids arkeologer har antatt at Øvergården må være riktig plassering av et høvdingsete. Bebyggelsen ligger på toppen av eidet. Der ligger også øyas største og dypeste gårdshaug. Herfra ser man over Kvernsundet og ut i skipsleia mot sørøst, og mot nord kan en se over bebyggelsen på Nergården mot Vågsfjorden og Senja. Ned mot sjøen, både i sørlig og nordlig retning, ligger fruktbar innmark. Tidligere har det vært dyrket korn i området, og «Bjarkøybygget» var et kjent begrep. Ennå står noen av Bjarkøys eldste bygninger på Øvergården, som Ole Ottestadtunet, med våningshuset fra 1870-tallet og driftsbygningen av mektig russetømmer fra rundt 1900-tallet. På den tydelige strandterrassen langs sjøen i nord ligger Nergården - en rekke med velholdte våningshus og fjøs fra 18- og 1900-tallet. I Nergårdsvika står naust på rekke og rad – og i bakkant ligger den store nausttuften som angivelig skal være restene av langskipsnaustet til Tore Hund.

Det kan imidlertid også tenkes at naustet har tilhørt Tores oldebarn, Vidkunn Jonsson. I Magnus Berrfotts saga står det at Vidkunn (f. 1070) og faren, Jon Arnesønn Giske, ble jaget fra Bjarkøy (ca. 1095) av motstanderne til kong Magnus, som røvet alt løsøre og brente gården og et langskip som Vidkunn eide. «Midt på Bjarkøy brenner beste gården jeg vet om», sier et kvad i sagaen.

Bjarkøy-ætta fortsatte å spille en viktig rolle så vel i Hålogaland som i riksstyret i Norge fram til 1300-tallet. Ættas våpenskjold brukes i dag som fylkesvåpen for Troms.

Bjarkøy i havet. Det var gode havneforhold både på sør- og nordsiden av eidet der vi tror Tore Hund bodde. Foto: Fra Gamle Bjarkøy på Facebook

Ved sjøen i sør ligger ett av de største gravfeltene som ennå er bevart på Bjarkøy, og på Frihågen, en avsats i berget i vestenden av Øvergården, ligger et annet gravfelt. Herfra er det vidt utsyn både over bebyggelsen og mot sjøen i nord og sør. Nedenfor det store gravfeltet i Øvergårdsvika er det rester etter flere jernaldernaust, men de er mindre enn det store naustet på nordsiden. Selv om mange av gravene på innmarka nå er borte, gir strekningen over eidet på Bjarkøy et inntrykk av kontinuitet: frodige jorder, bebyggelsen samlet på de tørre strandvollene, naust ved sjøen og slektenes graver nær de levende. På begge sider er det heier og fjell, som sannsynligvis er brukt til utmarksbeite langt tilbake i jernalderen.

Landskapskarakter

Eidet med innmarka og de to rekkene med bebyggelse er blikkfanget på Bjarkøya. I bebyggelsesmønsteret i Øvergården og Nergården kan vi ennå se strukturene fra tidligere tette gårdssamfunn med rekker av fjøs og våningshus omgitt av frodig innmark og av store beiteområder. Tilgangen til sjøen på begge sider av eidet er også avgjørende, med nausttufter både i Nergårdsvika og i Øvergårdsvika.

Nasjonal interesse

Tore Hund spiller en sentral rolle i den nasjonale historien gjennom opprøret mot den sørnorske kongen og hans forsøk på å underlegge seg de frie nordlendingene. Selv om man sannsynligvis aldri kan vite helt sikkert hvor Tore Hund hadde gården sin, er denne strekningen med jordbrukslandskap fra sjø til sjø over gammel gårdsgrunn det nærmeste en kommer høvdingsetets plassering. Området representerer Tores og Bjarkøyættens maktsete med kontinuitet fra vikingtid og framover til innpå 1300-tallet. Det knytter seg derfor stor symbolverdi til landskapet.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Det er tre hovedtrekk som visuelt definerer Bjarkøys nasjonale betydning i dette området:

Jordbrukslandskapet med innmarka over eidet, rekkene med gamle tun i Øvergården og Nergården, og gravene og nausttuftene langs og inne i området.

I planlegging og forvaltning er det viktig at:

- jordbrukskarakteren opprettholdes
- bygningsstrukturen opprettholdes, og at bygningene beholder sine stilpreg og vedlikeholdes etter antikvariske retningslinjer.
- gårdshaugen, gravene og nausttuftene synliggjøres bedre.
- trærne langs nordøstsiden av Frihågen fjernes, slik at denne særegne gravplassen får tilbake sitt vide utsyn
- Området har vært omgitt av viktige beiteområder, og fortsatt beiting av heiene langs begge sider anbefales for å hindre gjengroing.
- Området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Bjarkøy (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

0 0.5 1 1.5 2
Kilometer

DALE, ALVESTAD, GRØTAVÆR OG SKARSTEIN

Beiteland og fiskevær med stor tidsdybde

Plassering

Harstad kommune

Areal: ca. 39 km²

Området ligger i landskapsregion 37) Kystbygdene i Troms

Beliggenhet

Området ligger på nordvestsiden av Grytøya, like nord for Harstad by. Den lille bygda Dale ligger lengst sør på en markert strandterrasse. Litt lengere nord ligger bygdene Alvestad og Grøtavær. Skarstein er en gammel, fraflyttet boplass som ligger veiløs og nordvendt ut mot Andfjorden.

Beskrivelse

Grytøya og Grøtavær har navnet sitt fra det gammelnorske grjótr, som betyr stein. Her er mye rullestein i åkrene og store steinblokker etter siste istid ligger strødd utover. Grøtavær og Alvestad vernes mot den vide Andfjorden og storhavet av skjærgården utenfor som har et vell av holmer og øyer med hvite sandstrender. Bygdene ligger sentralt i forhold til gode fiskeplasser i Andfjorden og Toppsundet, og fisket hadde helt frem til nyere tid stor betydning i kombinasjon med landbruk. Dette vises tydelig i de strandnære tuftene, støene, naustrekkene, bryggene og egnebuene nede ved sjøen. En annen viktig ressurs er det frodige beitelandet. Selv om jorda er karrig og steinet, er det fra fjære til fjell grønne gressletter som beites av sau. Dalgangene innover fjellmassivet bak bebyg-

gelsen har også vært viktige ressursområder, både for beiting, myrslått og jakt.

I bygdene finnes kulturminner med stor tidsdybde og variasjon, fra eldre steinalder og frem til nyere tid. Allerede i eldre steinalder bodde det folk inn mot fjellfoten på Grøtavær og på Alvestad, og på Skarstein finner vi store, tydelige tufter fra yngre steinalder.

Langs kyststripa og på øyene ligger det flere felt med store gravrøyser fra jernalderen. Lave gravrøyser finnes dessuten i beitelandet over bebyggelsen i Grøtavær. I steinura i Lebukta i utkanten av bygda Alvestad er det registrert et stort antall gravrøyser som har en sjelden utforming. Dette ser ut til å være graver som har elementer fra både norrøn og samisk gravskikk. Veneset ved Alvestad har en unik samling av steinaldertufter og små og store gravrøyser, der de største kan være fra bronsealderen. Alle disse kulturminnene er godt synlige i landskapet og i god stand.

I hver av bygdene finnes det en gårdshaug fra middelalderen hvor de fleste av husene var plassert før utskiftinga som fant sted på slutten av 1800-tallet. Her finnes metertykke kulturlag fra mange hundre års bosetting på samme sted. Før utskiftinga ble disse gårdstunene drevet i fellesskap.

Bygdene har også en godt bevart bebyggelse fra perioden 1850-1960-tallet.

Oversiktsbilde av bygdene Alvestad og Grøtavær med holmene utenfor. Foto: Pål Alvereng

Øyene og holmene har vært en viktig ressurs for bygdene. De er brukt til beite, slått, og egg- og dunsanking. I perioder på slutten av 1800-tallet (Storsildtida) ble det gjort store sildefangster rett utenfor bygdene, og det ble opprettet et salteri på Skipperøya.

I dag har bygdene Alvestad og Grøtavær fremdeles landbruk (suedrift med utegangersau) samt noen små bedrifter knyttet til leirskole og reiseliv, mens Dale er i ferd med å bli et rent feriested. Skarstein ble fraflyttet på tidlig 1900-tall, og nå er bare tuftene igjen etter bosetninga på Grytøyas eksponerte nordside.

Hovedstrukturen i bebyggelsen er at våningshusene ligger på rekke langs bygdevegen, mens fjøsene ligger bak og sommerfjøsene er plasserte inn mot fjellfoten på rekke eller i klynger. De smale teigene er skilt med steingjerder. Nede ved sjøen ligger bryggemiljø, støer og lange naustrekker som viser rester etter bygdas fellesdrift. Naust- og bryggerekka på Grøtavær er den best bevarte i Troms.

Grøtavær har en strategisk beliggenhet i Andfjorden, med god oversikt over skipstrafikken inn mot Harstad og bygdene rundt. Tyskerne bygde derfor et kystfort her under 2. verdenskrig. Fortet ble også brukt under den kalde krigen. I terrenget like nord for Grøtavær finnes det mange tydelige spor etter begge periodene.

Landskapskarakter

Dette landskapet med tilgang til sjø, fjell og beiteland har gitt gode muligheter for bosetting og livberging gjennom mange tusen år. Kulturminner fra steinalder til nyere tid er godt leselig og viser hvor attraktivt området har vært til alle tider. Bygdene ligger svært strategisk til både for hjemme- og sesongfiske. Skjærgården utenfor Grøtavær og Alvestad gir en kontrast til den øvrige kyststrekningen der fjellet til tider går rett ned i havet. Holmene beskytter bygdene og har samtidig vært viktige i ressursutnytting. Bygdene har særpregede bygningstilpasninger knyttet til jordbruk og fiske. Naustrekke med steinstøene, bryggene og egnebuene understreker de sterke båndene til havet.

Nasjonal interesse

Landskapet representerer en typisk småskala fiske- og landbrukstilpasning på de store øyene i området mellom ytterkyst og fjordbunn langs Troms-kysten. Området gir et tverrsnitt av utviklingen langs den smale, karrige kyststripen; fra nordvendte og forlatte Skarstein gjennom de aktive bygdene Grøtavær og Alvestad til rekketunet på Dale, som nå hovedsaklig er et feriested. De godt bevarte kulturminnene har stor tidsdybde og viser kontinuiteten i bosetting og næringsveier.

Naustrekka på Grøtavær er den lengste i Troms og består av naust, brygger og småbuer.
Foto: Troms fylkeskommune, kulturretaten v/ Marit Chruickshank

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

De fire bygdene er ulike og har hver sine særpreg som bør opprettholdes, men jordbrukslandskapet er viktig på hele kyststrekningen.

- Det bør stimuleres til fortsatt beite for å hindre gjengroing og slik at områdene beholder sin karakter av jordbruksbygder.
- Hele området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.
- Kommunen bør vurdere reguleringsplan for å styre ny fritidsbebyggelse.
- Gravfeltene og områdene med steinaldertufter må ikke splittes opp, men bevares som sammenhengende kulturmiljøer.
- Øyene og holmene utenfor Grøtavær og Alvestad bør forbli inngrepsfrie.

Skarstein

- De store steinaldertuftene, sammen med sporene etter 1900-tallets bosetting, må tas vare på og ny bebyggelse bør unngås.
- Det er viktig at området beites, slik at alle kulturminnene er synlige og at plassen vises som et kulturlandskap.

Grøtavær

Grøtavær fremstår som en konsentrert bygd med småskala jordbruksbebyggelse, små og større innmarksstykker og en klar tilknytning til havet gjennom den markante naust- og bryggerekken. Gårdshaugen med bebyggelse er bygdas høyestliggende gårdstun. Bebyggelsen med våningshus, fjøs, sommerfjøs, naust, brygger og kaier utgjør en helhet som preger landskapet.

- Det er viktig at disse strukturene opprettholdes, og at nye bygninger tilpasses den tradisjonelle bebyggelsen, både i volum, form, materialvalg og plassering.
- Det trengs god veiledning ved restaurering av den verneverdige bygningsmassen slik at bygningene kan oppleves som en kvalitet i landskapet. Dette gjelder spesielt for bygninger som har mistet sin opprinnelige bruk.
- Naustene må primært få bestå som naust, og bryggene bør settes i stand. En eventuell ombygging av naustene til fritidsboliger må gjøres med stor varsomhet for ikke å ødelegge identitetsverdien som dette kulturmiljøet gir stedet.
- Naust- og bryggerekken bør sikres vern gjennom reguleringsplan.
- Støer og steingjerder bør restaureres der det er behov. Det må fortsatt være fri ferdsel langs fjæra.
- Nye inngrep blir svært synlige i dette landskapet, og det må derfor legges føringer i kommuneplanens arealdel for at den visuelle virkningen av nye tiltak må bli minst mulig.

Alvestad

Dette er en lengre strekning med bebyggelse og jordbruk. Her dominerer inntrykket av aktivt landbruk og en del eldre, verneverdig bebyggelse. «Alvestadsjyen» med den velholdte naustrekken og Veneset med de store gravrøysene er blikkfanget i dette området, sammen med det frodige jordbrukslandskapet. I utkanten av Alvestad, ved den nye tunnellingangen, ligger et stort, gammelt rasområde med et uvanlig gravfelt.

- Veneset, «Alvestadsjyen» og gravfeltet i rasura må få et formelt vern gjennom PBL.
- For bebyggelsen og landskapet for øvrig er det viktig å ta vare på verneverdige bygninger, opprettholde jordbruken og tilpasse eventuelle nye tiltak til helheten.

Dale

Dalebygda er et rekketun på en høytliggende strandterrasse, med en bred og frodig dalgang inn mot Grytøyas indre. Dalebygda er særlig sårbar for endringer i bygningsmiljøet, enten det er ombygging eller riving.

- Det er viktig at både utløer, fjøs og våningshus blir vedlikeholdt etter antikvariske retningslinjer, og at Dalsdalen beites eller slås opp mot de mange sommerfjøsene.
- Eventuell ny fritidsbebyggelse må underordne seg den opprinnelige bebyggelsen, både med hensyn til plassering og utforming.

Dale, Grøtavær, Alvestad, Skarstein (Høringsutkast)

 Avgrensning av området

KVEØYA OG BORKENES –VIK

Frodig jordbrukslandskap med lang kontinuitet

Plassering

Kvæfjord kommune

Areal 32,1 km²

Området ligger i landskapsregion 32) Fjordbygdene i Nordland og Troms

Beliggenhet

Landskapet ligger i Kvæfjorden på den sørlige delen av Hinnøya. Kveøya ligger innerst i Kvæfjorden og deler fjorden i to sund. På nordsiden av Bygdesundet ligger de fire gamle, sørvendte gårdene Indre og Ytre Gåra, Strand og Rå. På nordsiden av Øysundet ligger Kveøya der de gamle gårdene Hokland, Hundstad, Vebostad og Øynes ligger på rekke. Innerst i Kvæfjorden, i Vikvågen ligger bygda Vik.

Beskrivelse

Landbruket har satt sitt særpreg på landskapet i samtlige bygger i området. Fjorden preger landskapsrommet, der Kveøya er et sentralt element. En tolkning er at Kveøya har gitt navn til fjorden og kommunen. Formen på øya ligner ei vom, på gammelnorsk kvidr. En annen tolkning er at navnet kommer fra fjellformasjonen litt sør for Øynes som nå kalles Haugkjerkinga, men som før var kjent som Kveda. I følge muntlig tradisjon kom folk langveis fra for å ofre ved klippeformasjonen.

Fjorden og sundene ble skapt av isen, men de bratte liene med den tydelige avsatsen der bebyggelsen ligger, er dannet av havet og landstigningen etter istiden. De åpne, brede jordene fra sjøen og opp til hovedvegen danner en bred brems i den bebygde delen av Kveøya og på strekningen fra Rå til Gåra. På hver av hovedgårdene er det registrert gårdshauger som trolig kan spores tilbake til jernalderen. Arkeologiske utgravninger har avdekket bosetningsspor og jordbruk helt tilbake til bronsealder og førromersk jernalder, og det er funnet en rekke praktgjenstander som tyder på rikdom i bygdene langt tilbake i tid.

Bygdene har lenge vært kjent som de beste jordbruksområdene i Troms. Her blir det tidlig vår, og jorda er grøderik etter lang opparbeidelse av gode dyrkingslag. Området betegnes som svært fruktbart, og på Rå ligger verdens nordligste gartnerskole.

Den siste delinga av gårdene skjedde mellom 1900 og 1920. Eiendommene er delt i lange, smale striper fra fjord til fjell, slik at hver gård har tilgang til ressurser både på sjø og i utmark. Forseggjorte steingjerder er enda bevart mellom mange av teigene.

I utmarka på strekningen Rå – Gåra er det en tilrettelagt kulturminnesti. På turen kan en oppleve sauer på beite, gamle

Indrefleiten av jordbruksområder i Troms. Her dyrkes søte, smakfulle jordbær og gourmetpotet.
Foto: Robert Nygård

slåttemarker, gravrøyser, beiteland, flotte oppbygde rydningsrøyser og sommerfjøs. Et parti av stien går langs fegater og gjerder som danner et spennende nettverk av stier og stengsler i landskapet.

På Rå ligger kirkestedet som har vært det samme siden middelalderen. Nåværende kirke er fra 1886. Rett utfor kirka står det en bautastein. Sagnet sier at bautasteinen er pila Senjammannen skaut etter Kvæfjordmøya.

Landskapskarakter

Med sin brede brem av innmark i aktiv bruk er Kveøya blikkfanget i det innelukkede fjordlandskapet. På Borkenesiden ser vi de lange, smale teigene fra steinvorrene i fjæra til sommerfjøsene oppe i den bratte lia. De bærende elementene i landskapet er de sammenhengende jordene i sørhellingene, organiseringen av bebyggelsen på rekke på strandterrassen et stykke opp fra sjøen, og sommerfjøsene øverst oppe i overgangen mellom innmark og utmark. Steingjerder, steinvorrer og store rydningsrøyser er markerte, visuelle innslag i landskapet. Graver fra ulike deler av jernalderen finnes nede ved sjøen, i innmarka og på høydene over bygda.

Nasjonal interesse

Ingen andre steder i Troms preger de sammenhengende arealene med dyrket mark landskapet så tydelig som her. Området er en svært viktig kilde til den tidligste landbrukshistorien i landsdelen og viser kontinuitet og rikdom langt tilbake i tid. Også gårdshaugene og gravene i inn- og utmark viser at landbruket har vært en av hovednæringene i flere tusen år, helt tilbake til bronsealderen. En så lang jordbrukshistorie er svært uvanlig i denne landsdelen.

Strukturene i kulturlandskapet viser også tydelig utviklinga fra sambruk til egne bruk på slutten av 1800-tallet. Delinga av gårdene var ferdig så sent som 1920.

Sårbarhet og retningslinjer for forvaltning

Effektivisering i landbruket med krav til store fellesfjøs, større og mer effektive jordbruksmaskiner og krav til større dyrkingsareal kan føre til endringer som truer landskapets

særpreget. Gjennom tid er mange graver blitt pløyd bort og bautasteiner er forsvunnet. De mange steingjerdene og gårdsvegene mellom gårdene er et hinder når man bruker store traktorer. Området vurderes nå også som et kulturlandskap i prosjektet «utvalgte kulturlandskap i jordbruket».

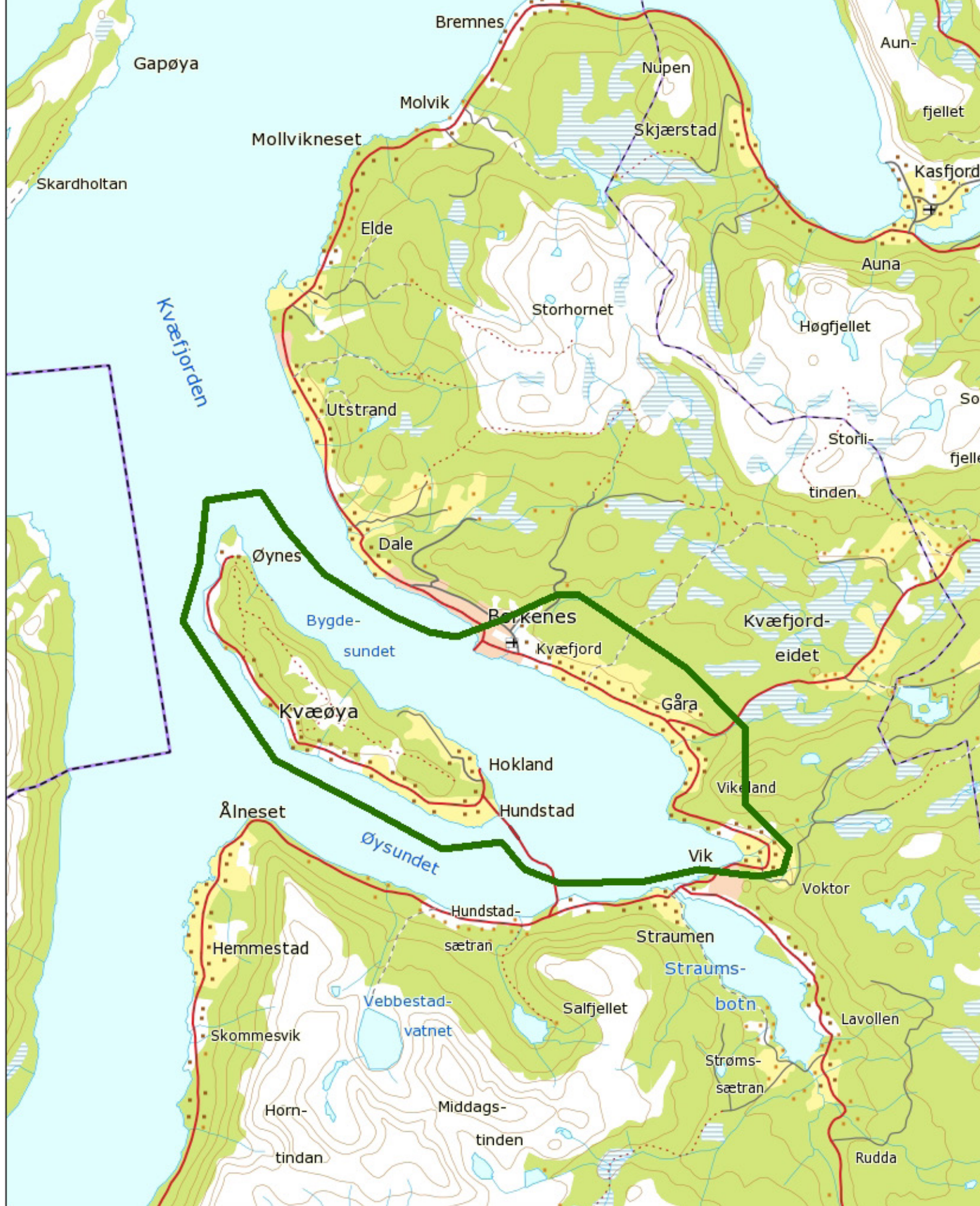
Bygninger som har mista sin funksjon, står i fare for ikke å bli vedlikeholdt, slik som f.eks. sommerfjøsene og naustene. Økt press på boligtomter legger et press på områder som tidligere har vært brukt til jordbruk. Av erfaring viser det seg at disse områdene inneholder svært mange spor etter jernalderbosetninga.

- Gårdshaugene er viktige og sårbare kulturminner som bør merkes, skiltes og sikres. Disse inneholder et svært verdifullt kildemateriale til bygdas historie, og en bør være restriktive med ytterligere inngrep i disse.
- En må sikre at den karakteristiske strukturen knyttet til gårdsbosetningen i størst mulig grad opprettholdes og at nye hus og driftsbygninger tilpasser seg dette.
- De breie jordene ned mot sjøen er bærende element i landskapet og bør i størst mulig grad beholdes som jordbruksareal.
- Steingjerdene, rydningsrøysene og steinvorrene må ivaretas/restaureres og ryddes frem. Disse er viktige elementer som støtter opp om landskapets karakter. Der de er et hinder for nye landbruksveger, bør en finne alternative løsninger slik at en beholder sammenhengen i de gamle gårdsvegene og utmarksgjerdene.
- Kulturstien ovenfor bebyggelsen må kontinuerlig oppdateres og være i god stand.
- Sommerfjøsene må få jevnlig vedlikehold. En bør stimulere til søknader til RMP, Regionalt planprogram og SMIL-midler + informere om ordningene som finnes.
- Området bør vises i kommuneplanens arealdel som hensynssone c) med særlige hensyn til landskap og bevaring av kulturmiljø. Det bør utarbeides retningslinjer og generelle bestemmelser for å ivareta verdiene og sette rammer for arealbruken.

Samling av sommerfjøs og steingjerder fra kulturlandskapet ovenfor gårdene på Strand.
Foto: Troms fylkeskommune, kulturretaten v/Marit Chruickshank

Kvæøya, Borkenes og Vik (Høringsutkast)

Avgrensning av området

